

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE DEVLETİN KOSOVA'DA AÇTIĞI OKULLAR

*Arzu M. NURDOĞAN**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Kosova'daki devlet eğitiminin gelişimini Sultan II. Abdülhamit dönemindeki (1876-1909) Osmanlı hakimiyetinin tarihsel evresi açısından incelemektir. Çalışmanın ağırlık noktasını farklı etnik, dinsel, dilsel ve kültürel grupların birarada yaşadığı Kosova bölgesindeki eğitim sisteminin işleyişi, karşılaşılan sorunlar ve hükümetin bu sorunları çözmeye yönelik girişimleri oluşturmaktadır. Araştırmanın temel varsayımı, belirli bir tarih dilimi ve sınırlı bir saha için olsa dahi Osmanlı dünyasının bilimsel, eğitsel ve entellektüel hayatını/faaliyetlerini ortaya koymanın Osmanlı'dan günümüze kalan kültürel ve sosyal mirası anlamak açısından faydalı olacaktır. Ayrıca Kosova gibi kozmopolit karakteriyle Osmanlı coğrafyasında özel bir öneme sahip bu bölgedeki eğitim faaliyetlerinin bilinmesi, dönemin ve mekanın kendine has özelliklerini, modernleşme sürecinin iç dinamiklerini ve Balkan coğrafyasındaki altı asırlık Osmanlı varlığını doğru bir şekilde değerlendirmek için vesile olacaktır. Bu çalışmada, sonuç olarak Osmanlı'nın Kosova'daki eğitim faaliyetlerinin gerçek mahiyeti ve boyutları, birincil kaynaklar olan arşiv belgeleri ışığında, dikey yöntem ve tarihsel araştırma deseninden yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kosova, devlet eğitimi, Arnavut, okullaşma, kozmopolit, ayrılıkçı hareketler, toplumsal bütünlüşme, eğitim kampanyası.

Balkan milletlerinin doğal tarihi, Osmanlılar'ın Balkanlar'da üstünlüğünü kesin olarak kurduğu 1371 Çirmen Savaşı'ndan itibaren merkezîyetçi-bürokratik bir imparatorluğun içine alınarak neticeleri günümüze dek yansıyan kuvvetli bir dönüşüm geçirmiş ve siyasi yapılanmada, kültürde, dilde, sanatlarda, gündelik yaşamda yoğun bir Osmanlılaştırmanın etkisiyle yeni bir gelişim süreci içerisine girmiştir. Sırbistan, Karadağ, Makedonya ve

* Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı. / arzu.nurdogan@marmara.edu.tr

Arnavutluk'la komşu bulunan Kosova, gerek Balkan yarımadası içerisinde müslüman nüfusun en yoğun olarak yaşadığı bölge olması, gerekse altı asırlık bir hakimiyet döneminin ardından, Osmanlı kültür mirasının en zengin görülebildiği yerleri -araştırmanın kapsadığı dönem içerisinde vilayet merkezi bulunan Üsküp ile Priştine, Seniçe, İpek, Taşlıca ve Prizren sancakları- barındırması itibarıyla son derece önemlidir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı Kosova'daki devlet eğitiminin gelişimini Sultan II. Abdülhamit dönemindeki (1876-1909) Osmanlı hakimiyet anlayışının temel değerleri çerçevesinde incelemektir. Çalışmanın ağırlık noktasını farklı etnik, dinsel, dilsel ve kültürel grupların birarada yaşadığı Kosova bölgesindeki eğitim sisteminin işleyişi, bu sistemde karşılaşılan sorunlar ve hükümetin bu sorunları çözmeye yönelik girişimleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın temel varsayımı, belirli bir tarih dilimi ve sınırlı bir saha için olsa dahi Osmanlı dünyasının bilimsel, eğitsel ve entellektüel hayatını/faaliyetlerini ortaya koymanın Osmanlı'dan günümüze kalan kültürel ve sosyal mirası anlamak açısından faydalı olacaktır. Ayrıca Kosova gibi kozmopolit karakteriyle Osmanlı coğrafyasında özel bir öneme sahip bu bölgedeki eğitim faaliyetlerinin bilinmesi, dönemin ve mekanın kendine has özelliklerini, modernleşme sürecinin iç dinamiklerini ve Balkan coğrafyasındaki altı asırlık Osmanlı varlığını doğru bir şekilde değerlendirmek için vesile olacaktır.

Çalışmadaki temel yaklaşım, Kosova'daki devlet eğitimini Osmanlı'nın son dönemindeki derin toplumsal ayrışmanın, yoğun çatışmanın ve bunların yarattığı gerilim psikolojisinin aşırı tesirleri çerçevesinde ele almaktır. Bu yaklaşımın neticesinde, sonuç olarak ulaşılmak istenen temel hedef ise; Osmanlı'nın Kosova'daki eğitim faaliyetlerinin gerçek mahiyeti ve boyutlarını, birincil kaynaklar olan arşiv belgeleri ışığında, dikey yöntem ve tarihsel araştırma deseninden yararlanarak ortaya koymaya çalışmaktır. Bu bağlamda Kosova'daki eğitim yatırımları mevcut ve yaygın kanaatlerden çok farklı bir manzara arz etmektedir. Yürütülen faaliyetlerin niteliği ve boyutları, özellikle devletin son dönemindeki girişimlerin değişik safhaları ve yönleri, merkezin bölge üzerindeki hassasiyetini göstermektedir. Şüphesiz ki bu hassasiyete rağmen eğitim tarihçilerinin beklentilerini karşılamayan bazı sınırlılıkların bulunduğunu, başarıların yanında başarı-

sızlıkların da yer aldığını görmek mümkündür. Ancak herhalde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kosova'da gerçekleştirmeye çalıştığı eğitim faaliyetlerinin bölgede çok zengin bir kültürel miras bırakmış olduğu gözardı edilmemesi gereken önemli bir husustur.

Araştırmanın en önemli sınırlılığı, Sultan II. Abdülhamit döneminde Kosova'daki eğitim uygulamalarının, yalnızca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılmasıdır. Osmanlı Devleti'nin Kosova eğitim sistemine yönelik düzenlemeleri, Kosova'daki Osmanlı arşivi incelenerek daha etraflı bir şekilde değerlendirilebilir. Bu çerçevede *II. Abdülhamit Döneminde Devletin Kosova'da Açtığı Okullar* başlıklı araştırmada yer alan bulgular, daha çok Sırpça ve diğer yabancı dillerde yazılmış birinci el kaynakların ve yerel arşivlerin incelenmesiyle yapılabilecek karşılaştırmalı bir çalışmaya zemin oluşturma amacıyla kaleme alınmıştır. Esasen şimdiye kadar bu konuda Türkçe'de yalnızca iki çalışmanın bulunabilmiş olması, karşılaştırmalı bir analiz için gerekli olan iki veya daha çok sayıda objenin bilgisinden, en azından bir tarafın –Osmanlı ayağının– neredeyse tamamen yoksun olduğu söylenebilir. Zira bu araştırmaların ilkinde; birkaç salname dışında Osmanlı Arşivleri'ne hiçbir şekilde müracaat edilmeden,¹ ikincisindeyse tarama ve seçim yöntemleri belirlenmeksizin yalnızca oniki belgeden istifadeyle üstelik bütün bir imparatorluk dönemini kapsayan genellemelere ulaşılmaya çalışılmıştır.² Genel eğilimin aksine imparatorluk mirasının askeri, siyasi ve ekonomik yönleri kadar kültür ve sosyal hayatının yahut fikri ve ilmi yapısının da en az diğerleri kadar entellektüel ve akademik merak uyandırdığı kanaatiyle, Osmanlı Arşivleri'nde bu konuya dair

¹ Nimetullah Hafız, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kosova'da Eğitim", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi. İstanbul, 12-15 Nisan 1999. Tebliğler*, (der. H. Yavuz Nuhoglu), İstanbul 2001, s. 103-108. Gerek Nimetullah Hafız'ın gerekse Aydın Oy ("*Çevren*" Dergisi *Folklor, Etnografya ve Halk Edebiyatı Bibliyografyası* (Sayı 1-40), İstanbul 1985)'un çalışmalarında tek bir yazara ait iki makaleden daha bahsedilmişse de derginin bu nüshalarını bulmak mümkün olmamıştır. Söz konusu iki makale; Mucahit Asimov, "Kosova Salnamelerinde Yazıldığına Göre Kosova Vilayeti'ndeki Mektepler", *Çevren*, Sayı 30, Priştine; Mucahit Asimov, "Kosova Vilayeti'nde İptidaiye Okulları", *Çevren*, Sayı 35, Priştine.

² Ebubekir Sofuoğlu-Cem Topsakal, "Osmanlı Devleti'nin Kosova Eğitim Sistemine Yönelik Yönetimsel Düzenlemeleri", *YüzyüncüYıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Haziran 2007, IV/1, s. 60-80.

belgelerin zenginliği de göz önüne alınarak, Kosova'daki 523 yıllık tarihsel evre yerine, bir makale sınırları içerisinde muayyen bir dönemin tek bir yönünü yansıtmak daha doğru bir yaklaşım olmalıdır.

Kosova'da Devlet Eğitiminin Yayılması ve Yeni Okullar İçin Kaynak Bulma Çabaları

“Avrupa-i Osmani” hudutları içerisinde bulunan Kosova bölgesindeki Müslüman Arnavut nüfusun varlığı³ ve bilhassa Prizren, Priştine ve Yenipazar Sancakları'yla çevresindeki mülki, askeri, adli, ekonomik, eğitsel aksaklıklar⁴ Osmanlı hükümetinin de bölgedeki düzen ve huzuru sağlamak-taki en zayıf noktalarından biri olmuştur. Arnavutların ayrı ve bağımsız bir millet olduğu düşüncesinden hareketle 1878 yılında oluşturulan Prizren Birliği'nin⁵ önderliğinde yürütülen başkaldırının bastırılmasından sonra, merkezin bölgeye yönelik eğitim politikalarında sınırlı bir esneklikten söz edilebilir. Bu durumun yansımalarından biri olarak Sultan II. Abdülhamit, Prizren Birliği'nin oldukça güçlendirdiği ulusçu eğilimlerden duyduğu endişeyle bu tür hareketlerin tekrarlanmasının önünü kesmek amacıyla Arnavutça eğitime izin vermiştir.

Kosova'daki yerel koşullar göz önüne alındığında böyle bir siyasetin izlenmesi, merkezin askeri, ekonomik ve siyasi çıkarları açısından tercihten ziyade bir zorunluluktur. Söz konusu yerel koşullar; Kosova'nın yoğun dış müdahaleler ve buna bağlı olarak gayrimüslim – yabancı okullaşmanın etkisinde kalmış olması, dış müdahalelerin tedricen artmasının bölgede

³ Kosova Vilayeti maarif müfettişinin, bölgede yaşayan Arnavutların bazı özelliklerini sıraladığı raporu hakkında bkz. 11 Ağustos 1884 (21 Zilkade 1301), Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mekatib-i Aliye Tasnifi (MF.ALY), 2/94.

⁴ Sait Paşa, *Anılar*, İstanbul 1977, s. 393.

⁵ Prizren Birliği hakkında bkz. Yüksel Çelik, “Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri 1878-1881”, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996; Arben Puto-Stefanaq Pollo, *The History of Albania. From its Origins to Present Day* (with the Collaboration of Kristo Frasheri and Skender Anamali), London, Boston, Henley 1981; Isa Blumi, *Rethinking the late Ottoman Empire: a comparative social and political history of Albania and Yemen, 1878-1918*, İstanbul 2003; George W. Gawrych, *The crescent and the eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*, London, New York 2006.

Osmanlı varlığına karşı bir tehdit oluşturması, Kosova'daki bazı yerel yöneticilerin merkezden bağımsızlaşmasına hareket etmeleri.

Nitekim 7 Ekim 1880 tarihinde kaleme alınan bir layihada, Kosova'daki bu koşullara ve eğitimin genel durumuna dair aydınlatıcı bilgiler yer almaktadır. Bölgedeki orman arazisinin suiistimalinden hayvan hastalıklarına, dokumacılıktan kışla, hastane, telgrafhane, yollar ve köprüler inşasına kadar geniş bilgiler içeren layihada; mevcut ibtidai (ilkokul) binalarının çoğunun, eğitime elverişliliği şöyle dursun oturulamayacak derecede harap oldukları, öğretmenlerinin ise ne dini-ahlaki yönden ne de pedagojik formasyon açısından yeterli görüldükleri belirtilmiş, bunların mesleklerine karşı kayıtsız olduklarına temas edilmiştir. Yeterli düzeyde eğitim verilemediğinden, bölgede kan davaları ve benzeri şiddet içerikli olaylara sıklıkla rastlanılmaktadır. Buna karşılık aynı bölgede gayrimüslim okullarının hızla artırılması yönünde, gerek cemaat reisleri gerekse yabancı devletler büyük fedakarlıkları göze almaktadır. Layihada; dönemin eğitim politikaları doğrultusunda birlik, sadakat, bağlılık ve ahlak kavramlarının yerleştirilmesi amacıyla araçsallaştırıldığı anlaşılan okulların yaygınlaştırılmasıyla, “Arnavutluk hakkında mu’tad olan ahval-i vahşiyye ve ef’al-i gayr-i marziyyenin önü alınarak kendileri daire-i medeniyete idhal edilmiş olacağı” ifade edilmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için temel gereksinim, sağlam ve sürekli bir gelir kaynağıdır ki, devletin birkaç yıl önce başlattığı uygulama, meselenin çözümünde önemli mesafe katedilmesini sağlamıştır. Söz konusu yönetime göre tarımdan elde edilen hasılatın bir kısmı okul masraflarına ayrılmıştır.⁶

Daha ziyade Taşlıca Sancağı’nda yaşayan Latin-Katoliklerin müslümanlar üzerindeki olumsuz etkisine, Sırbistan ve Bulgaristan’la sınırı bulunan Üsküp Sancağı’na gerek ticaret gerekse seyahat amacıyla gelen yabancıların provokasyon peşinde koştuklarına ve Sırların Bulgarlara baskısı hususlarına da temas edilen layihada; bu tür müdahaleler nedeniyle 1879 yılında Gilan Kazası’ndan çok sayıda (160 hane) Bulgar’ın Sırbistan’a

⁶ Sözelimi beş sene boyunca tarla başına 20 kile - Osmanlılar döneminde buğdayda kile, 20 okka, yani 25.656 kg. olarak hesaplanırdı: Walther Hinz, *İslam’da Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim), İstanbul 1990, s. 51.- buğday ektirilerek, hasılatından yine aynı miktarda tohum temin edildikten sonra, kalanın yarısı emeği karşılığında çiftçiye, yarısı da okul giderlerine tahsis edilmişti (7 Ekim 1880/2 Zilkade 1297, BOA, Yıldız Perakende Umumi (Y.PRK.UM), 3/43).

göç ettiğinden ve Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan bazı Bulgarların da göç etmek zorunda kalan müslümanların arazi ve mallarını gaspettiklerinden bahsedilmektedir. Bu tür hadiselerde Bulgar Eksarhının da parmağı olduğu belirtilen layihada, Kosova'daki sorunları büyük ölçüde çözümleyecek tedbirlerden ilki, tüm köy ve kasabalarda okullar açmak ve ilköğretimi zorunlu hale getirmek, diğeri öğretmenleri titiz bir incelemenin ardından atamak ve sonuncusu gayrimüslim okullarında okutulacak kitapları, Rusya ve Sırbistan'dan getirilmeyip, Maarif Nezareti'nce bastırmaktır.⁷

Öte yandan Arnavutların topraklarını ve ulusal haklarını korumak iddiasındaki Avusturya-Macaristan, Kosova'daki müslüman Arnavutları Sırplar aleyhinde kışkırtmakta, Sırpların Kosova'da yüzü aşkın okul açması ve patrikliğin nüfuzunu artırmak yönündeki faaliyetlerine karşı onları örgütlemekteydi. Esasen Avusturya'nın temel hedefinin; Kosova Arnavutları'nın bağımsızlıklarını elde etmesine destek olmaktan ziyade, Rusya'nın özellikle Karadağ ve Sırbistan üzerinden Pan-Slavik emellerine⁸ set çekmek olduğu söylenebilir. Merkez nazarında, eğitimsizlik nedeniyle Avusturya tarafından kolaylıkla manipüle edilmiş olan müslüman Arnavutları, içinde buldukları bu çıkmazdan kurtarmanın en iyi yolu nitelikli ve yeterli sayıda devlet okulunun açılmasıydı.⁹ Sultan II. Abdülhamit uygulamaya konacak yeni önlemlerle; imparatorluğun bütün unsurları arasında hiçbir fark gözetmeden ortak değer ve kavramlar çerçevesinde verilecek bir eğitime, bölgesel ve ulusal meselelerin aşılacağını ve bu suretle yabancı müdahalelerin de engelleneceğini görüşüyordu.

Sultan II. Abdülhamit dönemindeki hükümetlerin, özellikle Kosova gibi Bulgaristan, Sırbistan, Avusturya ve Karadağ'la çevrilmiş stratejik bölgelerde başlattığı eğitim kampanyasına dair çağrılarına rağmen, bazı yerel idarecilerin merkezin bilgisi ve onayı dışında hareket etmesi, devletin taşradaki siyasi ve kültürel etkisini tahkim politikasını adeta baltalamaktaydı. Sözelimi okul sayısını artırmak, gayrimüslim okullarında Osmanlı sistemi ve değerleri aleyhinde eğitim verilmesini engellemek, provokasyonlara meydan vermemek, halkın infialine neden olabilecek hadiseler

⁷ 7 Ekim 1880 (2 Zilkade 1297), BOA, Y.PRK.UM, 3/43.

⁸ Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the great powers, and the Straits question, 1870-1887*, Bloomington, London 1923, s. 119-123.

⁹ 20 Mayıs 1901 (2 Safer 1319), BOA, Yıldız Perakende Başkıtabet (Y.PRK.BŞK), 64/92.

karşısında tetikte olmak ve gerektiğinde insiyatif almak gibi görevlerle tayin edilen Kosova Maarif Müdürü, 1892-1893 yılında kaleme alınan bir teftiş raporuna göre; sözkonusu talimatları dikkate almadan, “birtakım eşhas-ı muzırranın arzu-i vicdanilerine hâdim olacak” tarzda hareket ediyordu. Raporda bunun sebebi olarak, maarif müdürünün göreve iltimasla getirilmiş olması gösterilmişti.¹⁰

II. Abdülhamit dönemine gelene dek yaşanan iç ve dış sorunların Osmanlı toplumsal yapısında yarattığı ekonomik, kültürel, ideolojik ve demografik değişim ve dönüşümler, Sultan’ın, imparatorluğun sürekliliğinin toplumsal bütünleşme ile sağlanabileceği anlayışına dayanan bir siyaset takip etmesine neden olmuştur. Söz konusu değişim ve dönüşümlerin düşünce hayatında yol açtığı dünyevileşme ve farklılaşmanın getirdiği kimlik bunalımının tehlikeli boyutlara varması, eğitimden bu konuda toparlayıcı bir güç olarak yararlanılmasına yol açmıştır. Öte yandan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nın neden olduğu müslüman-hristiyan husumeti, Berlin Kongresi neticesinde kaybedilen toprakların yol açtığı tepkiyle daha da perçinlenmiştir. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü sağlamanın Hilafet kurumundan siyasal bir güç olarak faydalanmaktan¹¹ ve eğitimin özellikle müslüman tebaa arasında bir İslam birliği ve dayanışması oluşumundaki rolünden geçtiğini düşünen II. Abdülhamit, bölgede çok sayıda okul açmış, bunlara ayrıcalıklar tanımaktan da geri durmamıştır. Ayrılıkçı-ulusçu hareketlerin ivme kazandığı bir ortamda II. Abdülhamit’in bu siyaseti ne müslüman Osmanlı tebaası arasında ne de gayrimüslim-müslim halklar arasında hedeflenen bütünleşmeyi sağlayabilmiştir.

Osmanlı coğrafyasında okullaşmaya en çok ihtiyaç duyulan bölgelerden biri olan Kosova’da, eğitimin yaygınlaştırılması hedefine yönelik projeler Sultan II. Abdülhamit’in tahta çıkışından hemen sonra gündeme gelmiştir. Bu amaçla Dahiliye Nezareti Kosova’da, tarımdan elde edilen hasılatın bir kısmının kaynak sıkıntısına çözüm olmak üzere Tuna Vila-

¹⁰ 1892-1893 (1308), BOA, Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ), 19/82.

¹¹ Bu konuda bkz. Tufan Buzpınar, “Abdulhamid II, Islam and the Arabs: the Cases of Syria and the Hijaz 1878-1882”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Manchester Faculty of Arts Department of Middle Eastern Studies, Manchester 1991; Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, İstanbul 1992; Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti’nin İslam Siyaseti: 1856-1908*, İstanbul 1992.

yeti'ndeki gibi maarif sandıklarına¹² aktarılmasını önermiştir. Sözkonusu uygulamanın beş yılla sınırlandırılmasını planlayan Dahiliye Nazırı, özellikle müslim ve gayrimüslimlere ait gelirlerin birbirine karıştırılmamasına özen gösterilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu konuda görüşüne başvuru Tuna Valisi, Bakanlık tarafından yapılan teklifin 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne¹³ aykırı olmadığına temas etmekle beraber, uygulamanın istenmeyen sonuçlar verebileceği yönündeki kanaatini Babıali'ye bildirmiştir. Zira Vali tarım ürünlerinin satılmasıyla elde edilen kârın maarif sandıklarına aktarılmasının, halkın ziraate ilişkin yasal haklarını kısıtlayarak, bir takım huzursuzluklara yol açacağından endişelenmekteydi. Tuna Valisi Ahmed Paşa, ilköğretim okullarının inşası ve masraflarının karşılanması da dahil, bütün sorumluluğun zaten halkta olduğunu ve önerilen yöntem yerine, atıl durumdaki vakıf ve avarız gelirlerinin eğitim için harcanmasının daha doğru olacağını belirtmiştir.¹⁴

Sultan II. Abdülhamit devrinde, eğitimin başkent yahut büyük şehirlerden ziyade taşradaki ahali için gerekli olduğu konusunda süphesiz önceki dönemlere nazaran bir bilinçlenme sözkonusuydu. Nitekim bu devirde bir taraftan devlet okullarında verilen eğitimin niteliği yükseltilmeye çalışılırken, diğer taraftan bayındırlık ve altyapı faaliyetleri, sağlık sektöründeki büyüme, kentleşme ve belediye hizmetleri¹⁵ tüm imparatorluk gene-

¹² Vilayet merkezlerinde maarif müdürünün başkanlığında, mahallinden üç aza, bir sandık emini ve bir katipten oluşan maarif meclisleri teşkil edilmişti. Vilayet maarif meclisi üyelerinden sandık emini; sözkonusu vakıf gelirlerinden maarif sandıklarına aktarılacak kısmın takibini yapmak, bunlarla inşa edilebilecek okul adedini tespit edip vilayet idare meclisine bildirmek vb. bazı görevlerden mesuldu (4 Ekim 1882/21 Zilkade 1299, BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT), 652/35).

¹³ Nizamname hakkında bkz. Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti. Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı -XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi-*, (haz. Taceddin Kayoğlu), Ankara 2001, s. 93-99.

¹⁴ 26 Mayıs 1877 (13 Cemaziyevvel 1294), BOA, MF.MKT, 49/25.

¹⁵ II. Abdülhamit dönemindeki bu faaliyetlerle ilgili bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1962, VIII, 167 vd.; Ali İhsan Gencer, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Donanması Bahriye Nezareti", *Türk Denizcilik Tarihi*, Ankara 2002, s. 236 vd.; E.M.Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (çev. Kasım Yargıcı), İstanbul 1972, s. 67-75; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tedkik*, Ankara 1994, s. 83 vd.; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: İslah-ı Sanayi Komisyonu Olayı", *Gelişme Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1978, s. 128-130.

linde ziraat, ticaret ve sanayi eğitimi veren okulların açılmasını zorunlu kılmıştı.¹⁶

Sultan II. Abdülhamit kendi devrine kadar açılan 400'ü aşkın rüşdiye-nin dışında, vilayet merkezlerinde idadiler ve akla gelebilecek her alandaki meslek okulları ile rüşdiyelerin ihtiyaç nispetinde açılması konusunda kararlıydı.¹⁷ Ancak bu noktada aşılması gereken en ciddi problem mali kaynak meselesiydi. Devletin genel bütçesinden ayrılan pay veya padişahın hususi ihsanları, istikrarlı bir sübvansiyon olmadığı gibi, hedefe ulaşmak konusunda etkin bir yöntem de değildi. Bu kapsamda halkının çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla geçindiği bir ülkede eğitimin zırai gelirlerden finanse edilmesi sürpriz değildi. Dönemin bürokratları hedeflenen eğitim hamlesindeki maddi engelleri aşabilmek için bir diğer reçeteye daha güvenmişlerdi: Vakıflar! Muhtelif nedenlerden ötürü asli fonksiyonlarını kaybetmiş vakıflara işlerlik kazandırılması önemsiz bulunmuş ve gelirleri-nin artık tamamen maarif sandıklarına aktarılmasına karar verilmişti.¹⁸

Bu reçetenin taşradaki eğitimin yapılanması için gereken kaynak me-selesine çözüm olacağına dair bir iyimserlikle, bilhassa Kosova'da varolan yabancı etkisinin pasifize edilmesi hedefine yönelik yerel ihtiyaçları karşı-layabilecek ölçüde okullaşmaya hız verilmiştir. Bu çerçevede 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre vilayet ve sancak merkezlerinde açılması kararlaştırılan¹⁹ müslim ve gayrimüslimlerin birarada öğrenim gördükleri idadilerden,²⁰ başlangıçta –zamanla taşradaki eğitsel dönüşümün en önemli aracı ibtidailer olmuştur- yeni bir “Osmanlı” yaratmak konusunda çok şey beklenmişti. Esasen Kosova'da mülki bir idadinin açılması için hazırlıklara

¹⁶ Sözelimi masrafı genel bütçeden karşılanmak üzere Kosova Vilayeti'ndeki idadilere ticaret, ziraat ve sanat şubelerinden oluşan birer sınıf ilave edilmişti (11 Nisan 1903/16 Muharrem 1321, BOA, MF.MKT, 696/31).

¹⁷ 4 Ekim 1882 (21 Zilkade 1299), BOA, MF.MKT, 652/35.

¹⁸ 30 Aralık 1881 (9 Safer 1299); 22 Ağustos 1882 (9 Zilkade 1299); 5 Nisan 1883 (27 Cemaziyelevvel 1300), BOA, MF.MKT, 652/35. Priştine'deki Sadi Dergâhi örneği için bkz. 21 Temmuz 1904 (7 Cemaziyelevvel 1322), BOA, Rumeli Müfettişliği Kosova Ev-rakı (TFR.I.KV), 66/6591.

¹⁹ Mahmud Cevad ibnü's-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti*, s. 95.

²⁰ Vilayat-ı Şahanede Bulunan Leyli ve Nehari Mekatib-i İdadiyeye Mahsus Olarak Bu Kerre Maarif Nezareti'nce Tadilen Kaleme Alınan Ders Programları, Dersaadet 1310, s. 2.

ancak 1880'li yılların sonlarında başlanabilmiştir. İdadilerin en önemli gelir kaynağı olan eğitim vergisi (*maârif hisse-i îanesi*) vilayetin yalnızca üç sancağında; Üsküp, Priştine ve Prizren'de toplanabiliyordu. Bunlardan Priştine ve Prizren'de ancak kısmen toplanabilen vergi, Üsküp'tekinden farklı olmak üzere bir idadinin inşaat ve diğer daimi giderlerinin karşılanmasına yeterli değildi. Üsküp'te 1891 yılına dek toplanıp bankaya yatırılan eğitim vergisi ise, burada ikinci dereceden bir idadinin inşasına kafi gelmişti. Ancak ne hükümetin ne de bölgedeki mevcut durum eğitim başlamak için inşaatın tamamlanmasını beklemeye tahammülü yoktu. Zira yasanın çıkmasının üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçmişti. Özellikle bölgedeki Arnavutların sadakatlerini temin etme yollarından biri olduğuna inanılan bu fikir, bir an önce hayata geçirilmeliydi. Böylece inşaat tamamlanana kadar kiralık bir evde öğrencilerin gündüzlü (*nehari*) eğitimine başlanmıştı.²¹

İdadide çalışacak öğretmenler hakkında ise şu kararlar alınmıştı: Muallimliğe Üsküp merkezden talip olanlar özel bir komisyon vasıtasıyla seçilecekti. Ancak müfredatındaki Fransızca'dan Mantık'a, Ekonomi'den Kimya ve Resim'e kadar çok sayıda dersi verebilecek nitelikte bir öğretim kadrosunun tamamı Üsküp'ten temin edilemezdi. Bu nedenle mahallinden bulunamayan bazı öğretmenlerin ve hatta müdürün İstanbul'dan gönderilmesi uygun görülmüştü.²²

Gerek bölgedeki gayrimüslim ve yabancı okullarla rekabette gerekse halkın, eğitimin yararına ilişkin görüşünü değiştirmede hayati bir öneme sahip ilköğretimdeki okullaşma düzeyindeyse; 1888 yılında Kosova'da 28 ibtidai ile 307 sıbyan mektebinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak devletin yeni bir Osmanlı kimliği oluşturma projesinde sıbyan mekteplerinin sayısı değil, modern ibtidailerin nicelik ve niteliği daha belirleyici ve önemliydi. Zira 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde açıkça belirtildiği üzere artık imparatorluğun her tarafında yeni usulde (usul-i cedid) eğitim-öğre-

²¹ Üsküb İdadisi Eylül 1891'de eğitime başlamıştır (25 Eylül 1891/2 Safer 1309, BOA, MF.MKT, 131/63).

²² Nitekim idadi müdürü olarak Mekteb-i Mülkiye mezunlarından biri yahut Mekteb-i Sultani kadrosundan Abdüllatif Efendizade Sadık Bey'in isimleri geçmekteydi (9 Şubat 1891/29 Cemaziyelahir 1308, BOA, MF.MKT, 126/100; 12 Şubat 1891/3 Receb 1308, 126/59).

tim yapabilecek ilkokulların açılması şarttı.²³ Bu doğrultuda bölgede mevcut sıbyan mekteplerinden 135'nin ibtidaiye dönüştürülmesi²⁴ ve 193 adet yeni ibtidainin açılması için gereken hazırlıklara hemen başlanmıştır. Söz konusu okulların inşaat masrafları ve maaşları yasal olarak halkın sorumluluğunda olduğundan bu hususta bir sıkıntı -en azından başlangıçta- yoktu. Ancak ilkokulların sürekli giderleri için de bir kaynağa ihtiyaç vardı. Bu çerçevede okul açılacak her köyün etrafında boş duran ve kullanılmayan arazilerin, ihtiyar meclislerinin denetiminde ziraata açılması ve elde edilen gelirin maarif sandıklarına aktarılmasına karar verilmiştir. Böylece devlet bölgede bir taraftan eğitimin diğer taraftan üretim ve gelirin artırılması için gerekli altyapıyı oluşturmaya çalışmıştır. Yine, esasen idadilere tahsis edilmiş bir gelir olan eğitim vergisinin Kosova Vilayeti'ndeki bazı sancaklardan, halkın şikayetine yol açmayacak derecede ilkokular için de toplanabileceği, böylece hazineye yük olmadan çok sayıda okulun açılabilceği Meclis-i Maarif'in bölgedeki eğitimi iyileştirmeye yönelik verdiği kararlar arasındaydı.²⁵

Ayrıca tütün vergisinden eğitim için bir pay ayrılması,²⁶ gelirleri okulların masraflarını karşılamak için kullanılmak üzere dükkan vb. inşası,²⁷ toplanan eğitim vergisinin nemalandırılmak üzere İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na yatırılması,²⁸ eğitim vergisinin tahsilini kolaylaştırmak amacıyla "vesâyâ-i münasibe icrası" için memurlar görevlendirilmesi,²⁹ eseri kalmamış vakıflara ait değirmen, hamam vs.nin tamiriyle gelirinin eğitime tahsisi,³⁰ ilköğretim okullarının tesisine yardım etmeleri için halkın teşvik edilmesi,³¹ yoksul talebeye kitap ve malzeme temini maksadıyla kız öğrenciler tarafından eliş derslerinde tamamlanan ürünlerin açık artır-

²³ M. Cevat, *a.g.e.*, s. 94-95.

²⁴ Kosova Vilayeti Maarif Müfettişi'nin bölgede usul-i cedideyi yaygınlaştırma çabaları için bkz. 11 Ağustos 1884 (21 Zilkade 1301), BOA, MF.ALY, 2/94.

²⁵ 16 Ağustos 1888 (8 Zilhicce 1305), BOA, MF.MKT, 100/77.

²⁶ 29 Haziran 1889 (1 Zilkade 1306), BOA, MF.MKT, 109/67.

²⁷ 18 Temmuz 1893 (4 Muharrem 1311), BOA, MF.MKT, 175/56.

²⁸ 12 Şubat 1894 (6 Şaban 1311), BOA, MF.MKT, 201/5.

²⁹ 29 Mayıs 1894 (23 Zilkade 1311), BOA, MF.MKT, 220/30.

³⁰ 2 Eylül 1894 (2 Rebiülevvel 1312), BOA, MF.MKT, 220/6; 16 Eylül 1907 (8 Şaban 1325), BOA, TFR.I.KV, 175/17416.

³¹ 2 Mayıs 1900 (3 Muharrem 1318), BOA, MF.MKT, 652/35.

mayla satılması³² vagonla odun taşımacılığından maarif yararına ücret alınması,³³ aşar vergisinin 2/3'yle gelir getiren bir mülkün tesisi yahut Osmanlı Bankası'nda faize verilmesi³⁴ yönünde alınan kararlar devletin bölgedeki okullaşma sürecini tamamlamak konusundaki ciddiyetini göstermektedir. Ayrıca mevcut okulların iyileştirilmesi ve sayılarının artırılması için Üsküp'te valinin, kazalardaysa en kıdemli memurun idaresinde komisyonların kurulması da hükümetin Kosova'daki eğitimin artırılmasına yönelik aldığı tedbirler arasındadır. Bu komisyonların başlıca görevi okullaşma için gerekli kaynağın tespitiydi. Nitekim bilhassa yıllık 10.000 liradan fazla gelir getiren vakıflardan okullar için bir pay ayrılması bu çerçevede gündeme getirilen konulardan birisidir.³⁵

İştib'te de kaynak sıkıntısını çözmek amacıyla sözkonusu komisyonlardan biri oluşturulmuş ve yapılan çalışmalar neticesinde ciddi tedbirler alınmıştır. Sözgelimi, vakıf gelirleri fazlasının okullara bırakılması, maarif sandığına borcu olanlardan alacakların tahsili, belediye sandığından üç ayda bir eğitime aktarılması gereken meblağa dair ilgili mercilerle görüşülmesi, Vardar Nehri'nden istifade edenlerden eğitime katkı payı alınması, bir çifte hamamın ve bedestenin inşasıyla gelirlerinin okullara tahsisi komisyonun başarıları arasındadır.³⁶

Gerçekte Kosova Vilayeti'nde eğitim vergisinin toplanması önemli bir meseledir. Halbuki devletin eğitimdeki hedeflerine ulaşabilmesi için mevcutları kusursuz bir şekilde tahsil etmenin yanısıra yeni finansal kaynaklar yaratması şarttır. Sözkonusu vergiyi ödemeye muhalefet eden yerlerden üçü Priştine Sancağı'na bağlı Vulçitrin, Metroviçe ve Berane Kazaları'dır.³⁷ Öyle ki II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl olan 1908'den itibaren adı geçen yerlerden hisse-i maârif ve menâfi' vergileri toplanmadığı gibi, Vulçitrin Kazası halkı da bir daha bu vergiyi ödememek üzere sözleşme imzalamışlardır. Gerçi bu kazalara bağlı bütün köylerde direniş onaylanmamıştır,

³² 18 Ağustos 1902 (14 Cemaziyelevvel 1320), BOA, MF.MKT, 653/31.

³³ 3 Haziran 1905 (29 Rebiülevvel 1323), BOA, TFR.I.KV, 92/9133.

³⁴ 15 Mart 1906 (19 Muharrem 1324), BOA, TFR.I.KV, 118/11782.

³⁵ 9 Mart 1891 (28 Receb 1308), BOA, MF.MKT, 128/68; 3 Haziran 1891 (26 Şevval 1308), 128/97.

³⁶ 25 Haziran 1903 (29 Rebiülevvel 1302), BOA, TFR.I.KV, 26/2589.

³⁷ 29 Mayıs 1894 (23 Zilkade 1311), BOA, MF.MKT, 220/30.

ancak ahali “diğerlerinin şerrinden havf ile ittifak hilafına harekete cesaret edemiyorlar”dır. Kosova Valisi bu hareketin arkasında Karadağ’ın bulunduğunu, hatta Emaret’in Berane’deki hristiyan halka silah ve mermi dağıtımını haber vermektedir. Priştine’deki bu direnişin vilayetin diğer kazalarına da yayılmasını³⁸ önlemek için hükümet, öncelikle muhalefete ön ayak olan iki muhtar ile ihtiyar heyetini tutuklamış ve bölgeye bir müfreze göndermek gibi askeri tedbirlere başvurmuştur. Bununla birlikte halka, kanunlara aykırı hareket edenlerin cezalandırılacağı çağrısında bulunulmuş ve onlardan yasadışı bir eyleme kalkışmayacaklarına dair sözlü ve yazılı bir teminat alınmıştır. Diğer taraftan sözkonusu vergileri toplamak üzere bölgeye mültezimler çağrılarak, tahsilat işlemine başlanılmış, mültezimlerin görevlerini yaparken adalet ilkesinden sapmayacaklarına dair bir beyanname düzenlenip tüm köylere -191- dağıtılmıştır. Esasen bölgedeki dış kaynaklı kışkırtma faaliyetlerinin yanısıra Kosova’nın mülki, mali, adli ve eğitim alanlarındaki ıslahat girişimlerine ve bunun uygulayıcıları konumundaki devlet memurlarına karşı bir tepkinin varlığı, böyle bir belgeye ihtiyaç duyulmasının gerekçesi olmalıdır. Zira bilhassa vergilendirme ve yeni adli uygulamalar konusunda oluşan tepkiler³⁹ farklı tarihlerde ve yerel düzeyde de kalsa gözardı edilemezdi.

Bu ve benzeri hadiselerin Avrupa basınında “Osmanlı Devleti’nin Arnavutlara karşı bir hezimetini” olarak yorumlandığına dikkat çeken hükümet, bölgedeki yasadışı eylemler karşısında askeri ve mülki yetkililerin teyakkuz halinde bulunmaları gerektiğini bildirmiştir.⁴⁰ Mali çözülmenin devletin merkezi yönetiminin gittikçe güçsüzleşmesi anlamını taşıması ve yeni eğitim örgütlenmesinin temelinde ekonomik kaynakların bulunması hükümetin böylesine ciddi tedbirler almasındaki temel gerekçelerdir.

Sultan II. Abdülhamit Kosova’daki ayrılıkçı hareketlerin ve direnişin bastırılmasına yönelik siyasi ve askeri önlemlerin yanısıra,⁴¹ bölgeyi

³⁸ Nitekim Firzovik halkı da vergileri ödemeyeceğini ilan etmiştir (16 Ağustos 1909/29 Receb 1327, BOA, TFR.I.KV, 226/22527).

³⁹ Nuray Bozboru, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk. Arnavut Ulusçuluğu’nun Gelişimi, İstanbul 1997, s. 213; Banu İşlet Sönmez, II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti, İstanbul 2007, s. 50-52.

⁴⁰ 9 Ağustos 1909 (22 Receb 1327); 16 Ağustos 1909 (29 Receb 1327), BOA, TFR.I.KV, 226/22527.

⁴¹ Bu tedbirler hakkında bkz. Kristo Frasher, *The History of Albania (a Brief Survey)*, Tirana 1964, s. 135; Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944, s. 262.

parçalamak isteyen yabancı devletlerin, eğitimi bir silah olarak kullandıklarının bilinci ve bu durumu etkisizleştirmek hedefiyle, vilayetin en fazla ihtiyaç duyulan mahallerinde süratle okullar açılması doğrultusunda talimatlar çıkarılmasını sağlamıştır.⁴²

Sultan II. Abdülhamit döneminde taşradaki eğitim hamlesinin, devrin ve bölgenin şartları dikkate alındığında oldukça başarıyla yürütülen bir proje olduğu söylenebilir.⁴³ Nitekim Sultan, elli ve üzeri haneyi barındıran köylerde, ilk planda yalnızca Kosova için 100, toplam 500 ibtidainin bir an önce açılması talimatını vermiştir.⁴⁴ Ayrıca sancak merkezleri ve büyük kazalarda uzman öğretim elemanı kadrosuyla dârülmualimlerin inşası da planlanmıştır. Yine ibtidailerde okutulacak derslerle ilgili eğitim alarak beş-altı ay gibi bir zamanda öğretmenlik yapabileceğini ispat edenlere maarif meclislerinden sertifika verilmesi, dârülmualimlerdeki öğrencilere aylık 50-60 kuruş, köylerdeki öğretmenlereyse aylık 200 kuruş maaş ödenmesi ve İstanbul'daki yüksek derece medreselerinden icazet alıp Kosova'daki ibtidailerde öğretmen olmak isteyenlere, normalden 50 kuruş fazla olmak üzere 200 kuruş maaş tahsisi, bölgedeki eğitim kampanyası kapsamında alınan kararlar arasındadır.⁴⁵

Maarif Nezareti aracılığıyla Kosova Vilayeti'ne bildirilen bu kararlar doğrultusunda; 100 ibtidaiden öncelikle 80'inin müslim ve gayrimüslim tebaanın bulunduğu köylerde açılması ile Prizren, Priştine⁴⁶ ve İpek Sancakları'nda tesisi tasarlanan dârülmualimlerde öğrenim görecektalebinin bulunması işlemlerine başlanmıştır. Ayrıca bölgedeki ibtidai programlarına uygun olarak öğretmen okulları için bir müfredat hazırlanması ve medrese mezunlarının nerelerde istihdamlarının münasip olacağını tespiti için maarif müdürlüğüne gereken talimatlar verilmiştir.⁴⁷ Bu teşebbüsler sırasında yapılan incelemeler neticesinde vilayette ibtidaisi bulunmayan

⁴² 27 Temmuz 1892 (3 Muharrem 1310), BOA, MF.MKT, 146/22.

⁴³ 10 Kasım 1892 (20 Rebiülahir 1310), BOA, MF.MKT, 153/144.

⁴⁴ 14 Temmuz 1903 (18 Rebiülahir 1321), BOA, MF.MKT, 718/69.

⁴⁵ 23 Şubat 1903 (25 Zilkade 1320), BOA, TFR.I.KV, 9/838.

⁴⁶ Priştine Darülmualimini'yle ilgili bkz. 6 Ocak 1880 (23 Muharrem 1297), BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 797/64621.

⁴⁷ 23 Şubat 1903 (25 Zilkade 1320), BOA, TFR.I.KV, 9/838.

köyler de ortaya çıkarılmıştır.⁴⁸ Aşağıdaki tablo Kosova'da ibtidaisi olmayan 50 hanenin üzerindeki köyleri göstermektedir.⁴⁹

<i>Köylerin Toplam Sayısı</i>	<i>Muhtelit köyler</i>	<i>Yalnız Hristiyan köylerin sayısı</i>	<i>Yalnız Müslüman köylerin sayısı</i>	<i>Kazaları</i>
31	9	1	21	Üsküp Merkez
12		2	10	İştib
8			8	Orhaniye
13		13		Planka
15	8		7	Radovişte
15	8	4	3	Osmaniye
6		6		Karatova
14	10		4	Kumanova
13	5	1	7	Kaçana
23	2	6	15	Köprülü
		33	75	Toplam
29	7	3	19	Priştine
40	9	21	10	Preşova
73	6	12	55	Gilan
5			5	Metroviçe
25	5		20	Vilçitrin
5	1	1	3	Yenipazar
20	9	4	11	İpek
4		4		Berane
14	4		10	Tergovişte
6	2		4	Gosina
28		3	25	Yakova
				Senice

⁴⁸ İmparatorlukta ibtidaisi bulunmayıp, okullaşmaya ihtiyaç duyulan yerler arasında, muhtemelen 1880'li yıllarda, Kosova Vilayeti; Erzurum (1814), Konya (1017), Halep (1000), Sivas (885), Yanya (725), Manastır (688), Adana (648), Ankara (637), İzmir (406) ve Kastamonu (384)'dan sonra (374)'le onbirinci sırada yer almaktadır (BOA, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti (DH.UMVM), 69/74).

⁴⁹ 1901-1902 (1319), BOA, TFR.I.KV, 6/520/1.

15	3		12	Akova
19	2	5	12	Kolaşın
4		4		Yenivaroş
71	14		57	Prizren
74	29		45	Kalkandelen
25			25	Lume
4		4		Taşlıca
8		6	2	Prepol
619	133	96	390	Toplam

İncelemenin akabinde, müslüman ahalinin çoğunlukta yaşadığı bölgelerden Yakova Kazası'nda teşkiline karar verilen 10 ibtidaide; medrese mezunlarının, Prizren'de açılacak dârümuallimde pedagojik formasyon eğitimi aldıktan sonra öğretmen olarak atanması kararlaştırılmıştır.⁵⁰ Ancak 1903 yılında faaliyete başladığı anlaşılan Prizren Dârümuallimini'nin eğitim seviyesi, köy öğretmenlerinin tahsil düzeyinden ileriye gidemediğinden ihtiyacı karşılayamamıştır. Zira okuldan mezun olanların çoğu köylerde öğretmenlik yapmak yerine, daha ileri seviyede öğrenim görmeyi arzu ediyorlardı. Bunun için en önemli seçenekleri Üsküp Darümuallimini'ne gitmekti, ancak hem yol parası hem de havasının Prizren'e göre sıcak bulunması öğrencilerin cesaretini kırmaktaydı. Prizren Maarif Komisyonu'nun önerisi; İşkodra, Kalkandelen, Yakova, İpek, Gostivar vb. yerlerden öğrenci kabul eden "*Arnavutluk'un merkez-i medeniyeti denecek bu kaza*"daki Darümuallimin'de verilen eğitim seviyesinin yükseltilmesiydi. Ancak köy öğretmenleri yetiştirecek olan Darümuallimin programının, bu okullardaki müfredata uygun olarak belirlendiğinden ve iki sene olmak üzere tertip edildiğinden değiştirilmesi talebi, yapılacak masraflar da dikkate alınarak olumlu karşılanmamıştır. Buna göre öğretmen okulunda; haftada bir saat Farsça (ikinci sınıfta), dört saat Hesap (birinci ve ikinci sınıfta), iki saat Tarih (ikinci sınıfta) ve iki saat Coğrafya (ikinci sınıfta) dersleri idadideki öğretmenler tarafından tedris edilmekteydi.⁵¹

⁵⁰ 14 Haziran 1903 (18 Rebiülevvel 1321), BOA, TFR.I.KV, 20/1960.

⁵¹ 30 Temmuz 1904 (16 Cemaziyelevvel 1322); 11 Ağustos 1904 (28 Cemaziyelevvel 1322), BOA, TFR.I.KV, 69/6883.

Kosova Vilayeti'nin merkezi olan Üsküp'te⁵² ise 1903 yılında bir Darülmualimin açılmıştır.⁵³ Üsküp'teki bu Darülmualimin taşrada mevcut öğretmen okullarındaki teamül doğrultusunda, yirmi talebenin öğrenim görebileceği şekilde techiz ve tanzim edilmiştir. Ancak talebin neredeyse iki misline çıkması, Kosova Maarif Müdürü'nü, merkezden okulun kapasitesinin artırılmasını ve bütün öğrencilere maaş ödenebilecek oranda bir tahsisatın verilmesini istemek durumunda bırakmıştır. Zira aylıklarını alamayan Darülmualimin öğrencileri okulu terk etmek zorunda kalacaklardır.⁵⁴

1904 yılının Aralık ayında Kosova Vilayeti'nin üçüncü darülmualimini olan Priştine Öğretmen Okulu'nun resmi açılışı yapılmıştır. İlk senesinde 45, ertesi yıl 100⁵⁵ öğrencinin öğrenim gördüğü bu okulda, sancak dahilindeki 171 ibtidainin -137'si müslüman, 33'ü gayrimüslimler için- öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere, Prizren Darülmualimini'nde verilen tedrisata paralel bir program takip edilmiştir. Öğrencilere aylık 50 kuruş maaş ödenen okulda, yine Prizren Darülmualimini gibi yalnızca tek bir öğretmenle öğretime devam edilmiştir.⁵⁶ Belirli, düzenli ve yeterli kaynaklar olmadan, donanımı kifayetsiz ortamlarda, tek hedefleri bir memuriyet elde etmek olan öğrencilerle ve tek bir muallimin sorumluluğunda ilkokul düzeyindeki ders programıyla; yeni nesillere rehberlik ve önderlik edebilecek yeterlikte öğretmen çıkarılması mümkün görünmemektedir. Gerek ders programının zenginleştirilip öğretmen ve öğrenci sayısının artırılması gerek mimari açıdan görkemli binaların inşası maddi imkanlarla sınırlıydı.

⁵² Vilayet merkezi 1893 yılından itibaren Üsküp Sancağı olmuştur: Noel Malcolm, *Kosovo: A Short History*, New York 1998, s. 289.

⁵³ Darülmualimin muallimliğine on bir senelik hizmetine mukafaten Darülmualimin-i Rüşdiye mezunu İsmail Efendi atanmıştır (25 Ağustos 1900/29 Rebiülahir 1318, BOA, MF.MKT, 522/27; 25 Ağustos 1902/21 Cemaziyelevvel 1320, 522/27). 1903-1904 eğitim-öğretim yılında Üsküp Darülmualimini'nden 12 kişi mezun, 12 talebeyse son sınıfa geçerek köylerde öğretmenlik yapma hakkını kazanmışlardı. Kosova Vilayeti'nin muhtelif kazalarından olan tüm öğretmenlerin, öncelikle ihtiyaç varsa mensup oldukları kazalarda, aksi takdirde Köprülü, Radovişte ve Lume Kazaları'nda açılması muhtemel 35 ibtidaiye tayin edilmeleri uygun görülmüştür (28 Ağustos 1903/5 Cemaziyelevvel 1321, BOA, TFR.I.KV, 33/3254).

⁵⁴ 10 Şubat 1903 (12 Zilkade 1320), BOA, MF.MKT, 689/23.

⁵⁵ 5 Şubat 1905 (30 Zilkade 1322), BOA, TFR.I.KV, 82/8133.

⁵⁶ 25 Aralık 1904 (18 Şevval 1332), BOA, TFR.I.KV, 80/7942.

Nitekim Priştine Darümuallimini yalnızca 50 öğrenciye maaş verebilecek bir tahsisatla açılmasına rağmen, talebin iki misli olması karşısında idare zor durumda kalmış ve yeni bir ödenek bulma arayışı içerisine girmişti.⁵⁷ Yine Priştine’de daha donanımlı köy öğretmenlerinin yetiştirilmesi amacıyla mevcut muallimlerin de yaz aylarında okula gelip yeni öğretim yöntem ve tekniklerini öğrenmeleri istenmişti. Lakin çoğu 100 kuruş maaşla çalışan öğretmenlerin köyden merkez kazaya gidecek imkanları olmadığından bu plan hayata geçirilememiştir.⁵⁸

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ndeki öğretmen okullarıyla ilgili hükmü kendi vilayetlerinde gerçekleştirdiklerini belirten Kosova Valisi Mahmud Şevket Paşa, buna rağmen bilhassa Priştine ve Prizren’deki darümuallimlerden beklenen yararın görülmediğini itiraf etmiş ve taşrada nitelikli öğretmen yetiştirme arayışında yeni çözüm yolları ileri sürmüştür. Mahmud Şevket Paşa’ya göre muhtelif bölgelerde darümuallimler açmak yerine, vilayet merkezi olan Üsküp’te yatılı, müdür ve öğretmenlerinin yüksek okul mezunu bulunduğu tek bir öğretmen okulu yeterli olacaktır. Münferiden açılmasını önerdiği bu darümuallimin için Vali, Priştine ve Prizren’deki okulların tahsisatının verilmesini istemiştir. Okula öğrenci olarak en az idadilerin üçüncü sınıfından veya rüşdiyeden mezun olanlar ile 18 yaşından büyükler alınmalıydı. Darümuallimindeki eğitim-öğretim, idadilerin dördüncü ve beşinci sınıf programlarının genişletilmesiyle, tamamen merkez mülki idadisi tarzında gerçekleştirilmeli, müfredata *Usul-i Tedris* ve *Ahlak* dersleri ilave edilmeliydi. Devletin bu dönemdeki ders programlarına ahlak anlayışını yerleştirme çabasına katıldığı anlaşılan Vali’ye göre, sözkonusu okuldan her yıl 30 mezunun verilebilmesi için öğrenci sayısının 60’la sınırlandırılması gerekliydi. Kosova Valisi ayrıca bu önerilerinin hükümetce de onaylanması durumunda derhal binayı temin edip, bütün hazırlıkları kısa zamanda bitirebileceğini de belirtmişti.⁵⁹

İpek Sancağı da maddi olanaksızlıklar yüzünden eğitimde hayli geri kalmış bölgelerdendi. Sözelimi sancak merkezindeki bir idadi ile İpek, Berane ve Yakova Kazaları’ndaki birkaç rüşdiyeden başka, kaza merkezlerinde 16 ve köylerde yalnızca 12 ibtidai mevcuttu.⁶⁰

⁵⁷ 5 Şubat 1905 (30 Zilkade 1322), BOA, TFR.I.KV, 82/8133.

⁵⁸ 12 Ağustos 1904 (29 Cemaziyelevvel 1322), BOA, TFR.I.KV, 80/7942.

⁵⁹ 1 Ocak 1907 (16 Zilkade 1324), BOA, TFR.I.KV, 150/14989.

⁶⁰ 19 Ocak 1905 (13 Zilkade 1322), BOA, TFR.I.KV, 81/8060.

Ancak Kosova’da eğimin yaygınlaştırılması hususunda istenen hedefe tam olarak ulaşmak pek mümkün görünmüyordu. Zira bölgedeki ayrılıkçı propogandaların yol açtığı kargaşa, bilhassa müslüman halkın eğitimin gerekliliğine yeterli düzeyde ikna edilmesi zorunluluğu ve finansman zorlukları imparatorluğun son yüzyılında çözümlenmesi pek güç hususlardandı. Nitekim Priştine Sancağı’na bağlı Gilan Kazası’ndaki müslüman çocukların devam ettikleri ibtidailerin 23’ünde, öğretmenleri bulunduğu halde hiç talebe gelmemesinden eğitim-öğretime başlanamamıştı.

Yenipazar Sancağı’na bağlı Yenivaroş Kazası’nda ise dönemin eğitim politikasına uygun olarak, 304 haneden oluşan müslüman nüfus için⁶¹ bir rüşdiye açılmıştır.⁶² Rüşdiyelere devam zorunluluğu bulunmasına rağmen, açılışından bir yıl sonra kapanan okulun gerek tekrar faaliyete geçebilmesi gerekse eğitime rağbetin artması için mutasarrıf, diğer kaza ve nahiyelerdeki gibi –mesela İpek Sancağı’nın Berane Kazası- kendilerinin de eğitim vergisinden istifadelerini talep etmiştir. Esasen okulun kapanmasının nedeni, Kaza’da rüşdiyeye gidebilecek 50-60 kadar erkek çocuk varken okula yalnızca 5-6 talebenin devam etmesiydi ki, bu durum “ahali-i mahalliyeinin emr-i maarife katiyen rağbetleri olmadığı”nı göstermekteydi.⁶³ Siyasi mülahazaları da dikkate aldığı anlaşılan mutasarrıfa göre bu suretle ziraat, ticaret ve sanayinin terakkisine ve medeni hayat tarzına yatkınlıklarıyla bilinen sınır halkı, eğitimden azami ölçüde yararlanabilecek, ahali “tarik-i temeddüne sevk” edilerek bölgedeki karışıklık önlenebilecekti.⁶⁴ Ancak mutasarrıfın bu talebi, bütçenin içinde bulunduğu sıkıntılar gerekçesiyle geri çevrilmişti.⁶⁵ Halbuki sözkonusu kazada muhtelif eğitim kademelelerinde 15’i aşkın hristiyan mektebi bulunuyordu.⁶⁶

⁶¹ Yenipazar Sancağı Mutasarrıfı’na göre burası hane ve nüfusça çok daha az müslümanı barındırıyordu (1 Aralık 1895/14 Cemaziyelahir 1313, BOA, MF.MKT, 319/18).

⁶² Rüşdiyenin açılmasına dair 1884 yılında karar alınmış, ancak okul oniki yıl sonra, 1896 tarihinde faaliyete geçebilmiştir (3 Ağustos 1884/11 Şevval 1301, BOA, İ.DH, 924/73283; 11 Şubat 1896/27 Şaban 1313, BOA, MF.MKT, 319/18).

⁶³ Bu çocuklar rüşdiyeye gitmek yerine “sokaklarda imrar-ı evkat ile vakt-i tahsillerini boşa geçirmekte”dirler (11 Şubat 1896/27 Şaban 1313, BOA, MF.MKT, 319/18).

⁶⁴ 30 Nisan 1896 (17 Zilkade 1313), BOA, MF.MKT, 319/18.

⁶⁵ 24 Ağustos 1896 (15 Rebiülevvel 1314), BOA, MF.MKT, 319/18.

⁶⁶ 19 Kasım 1896 (13 Cemaziyelahir 1314), BOA, MF.MKT, 319/18.

Priştine Sancağı'ndaki maarif yöneticileri de bölgeden tahsil edilen eğitim vergisinin tamamen kendilerine tahsisini isteyenler arasındaydı. Zira Sancak'taki sıbyan mekteblerinde eğitim neredeyse yok hükmündeydi. Rüşdiye mevcuttu, ama buraya öğrenci yetiştirebilecek ibtidailer olmadığından tedrisattan beklenen fayda elde edilememekteydi. Ayrıca Priştine'ye bağlı kazalardan yalnızca Preşova eğitim vergisini düzgün ödemekte; Merkez, Vulçitrin, Mitroviçe ve Yenipazar kazaları hiç vermezken, Gilan Kazası'ndan da aksayarak toplanabilmekteydi. Mutasarrıfın bölgedeki okullaşmayı ve tahsilatı arttırmaya yönelik bir önerisi vardı: Sancağa bağlı bütün kaza ve kasabalardaki eğitim gönüllülerinden bir komisyon oluşturup, bunlar aracılığıyla halka yapılacak telkinler neticesinde toplanan vergilerle peyderpey okullar açmak.⁶⁷ Mutasarrıfın bu isteği hükümet tarafından kabul edilmiş ve Taşlıca, Yenipazar Sancakları'nda olduğu gibi İpek, Prizren ve Priştine'den de eğitim vergisinin başkente gönderilmesi gereken %50'lik kısmı, 1903 yılından itibaren istenmemiştir.⁶⁸ Bu gelirle bölgede bir taraftan müslümanların yaşadığı bütün köylerde okullar açılacak, diğer taraftan haftada en az bir gün cami ve mescidlerde yetişkinlere dini-ahlaki konularda yaygın eğitim verilecekti.⁶⁹ Ayrıca Priştine'de tahsil edilen verginin %30'uyla Sancak merkezinde mülki bir idadi yapılmış,⁷⁰ kalanıyla 44 ibtidai açılmıştır.⁷¹ Öte yandan eğitim vergisinin tamamını kullanma ayrıcalığı verilmiş bölgelerden bir diğeri olan Prizren'de de bu dönemde mülki idadi eğitim vermeye başlamıştır.⁷² Gerçi mahalli maarif meclisi, "Arnavutluk'un göbeğinde ve Yakova, İpek, Gosine ve Lume Kazaları gibi mevaki'-i mühimmenin pek yakınında" bulunan Prizren için, o devirdeki şartlar muvacehesinde son derece gerçekçi bir tespitte bulunarak, mülki okullardan ziyade askeri rüşdiye ve idadilerin açılmasını istemiştir. Prizren Maarif Meclisi'ne göre böylece hem eğitimin yaygınlaşmasıyla genç nesillerin zi-

⁶⁷ 5 Temmuz 1903 (9 Rebiülahir 1321), BOA, TFR.I.KV, 23/2251.

⁶⁸ Bu konuyla ilgili çabalar XIX. yüzyıla dek uzanmaktadır (11 Ağustos 1885/29 Şevval 1302, BOA, *Babali Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d)*, nr. 1598).

⁶⁹ 21 Temmuz 1903 (25 Rebiülahir 1321), BOA, TFR.I.KV, 27/2670; 14 Haziran 1904 (29 Rebiülevvel 1322), 65/6411.

⁷⁰ Bu idadiye müdür olarak Üsküp İdadisi Müdür Başyardımcısı'nın getirilmesi uygun görülmüştür (30 Ağustos 1903/7 Cemaziyelahir 1321, BOA, TFR.I.KV, 33/3299).

⁷¹ 22 Ocak 1906 (27 Zilkade 1323), BOA, TFR.I.KV, 118/11782.

⁷² 6 Eylül 1903 (14 Cemaziyelahir 1321), BOA, TFR.I.KV, 35/3403.

hinsel aydınlanmaları ve ilerlemeleri için bir ortam hazırlanmış olacak hem de bölgedeki gelişmeleri tersine çevirebilecek güçte ve yeterlikte askerler yetiştirilecektir.⁷³

Öte yandan öğretmenlerin mesleki anlamda yeterlilikleri de hayli kuşkuludur. Şöyle ki, Prizren Maarif Müdürü'nün 8 Mart 1894 tarihli tezkiresinde; sözkonusu muallimlerin köylerde imamlık ve cenaze kaldırmakla geçinen kimselerden ibaret oldukları ve bunların öğretim yöntem ve tekniklerinden habersiz buldukları kaydedilmiştir.⁷⁴ Maarif Müdürü buna rağmen okulların kapalı kaldığını Kosova Vilayeti'ne bildirmiş; Vali ise Maarif Müdürü'ne okullara öğrenci gönderilmesinin çaresini bulması talimatını vererek, şayet çocukların okula gönderilmeme gerekçesi, halkın öğretmen maaşını ödeyemeyecek durumda olması ise eğitim vergisi gelirlerinden ibtidailere tahsisat ayrılması konusunda Nezaret'ten izin isteyeceğini ifade etmiştir.⁷⁵ Maarif Nezareti'yse, gündüz eğitimi veren bazı taşra idadilerinin yatılıya çevrilmesi projesi gündemde olduğundan ve bu kapsamdaki okullar arasında Kosova İdadisi de bulunduğu bahisle, sözkonusu verginin bu iş için tahsis edileceğini bildirmiş ve Vilayet'in talebini onaylamamıştır.⁷⁶

Hükümetin bu maarif hareketinde gösterdiği tüm çabalar nihai hedefine, ancak halkın, istendiği ölçüde ve yönde tam bilinçlendirilmesiyle ulaşabilirdi. Lakin Tanzimat döneminden itibaren halkın, modern eğitimin yararıyla ilgili genel anlayışını değiştirme konusunda ciddi bir zaafiyet içerisinde bulunduğu iddia edilebilir. Sözelimi Üsküb, Prizren, Priştine, İpek, Yenipazar ve Taşlıca olmak üzere toplam altı sancaktan oluşan Kosova Vilayeti'nde; İpek ve Yenipazar Sancakları'nın tamamıyla, Priştine'nin ise Merkez, Vulçitrin, Mitroviçe kazalarında halk eğitim vergisini ödememekteydi. Yine Taşlıca Sancağı'nda toplanan eğitim vergisi, yasal olarak %50'sinin başkente gönderilmesi gerektiği halde, bölgenin önemi

⁷³ 21 Aralık 1897 (27 Receb 1315), BOA, Y.PRK.AZJ, 35/54.

⁷⁴ 8 Mart 1894 (1 Ramazan 1311), BOA, MF.MKT, 220/30. Priştine'de bu sorun, formasyonu olmayan öğretmenlere yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin yaz aylarında numune ibtidaide tedrisi suretiyle çözülmeye çalışılmıştır (6 Ocak 1880/23 Muharrem 1297, BOA, İ.DH, 797/64621; 11 Ocak 1880/28 Muharrem 1297, *BEO.AYN.d.*, nr. 1418).

⁷⁵ 16 Mayıs 1894 (10 Zilkade 1311), BOA, MF.MKT, 220/30.

⁷⁶ 1 Ağustos 1894 (29 Muharrem 1312), BOA, MF.MKT, 220/30.

dolayısıyla tamamen mahalline bırakıldıktan sonra bir istikrar kazanabilmiştir.⁷⁷ 1890'lerde Kosova Vilayeti'nde söz konusu vergi yalnızca Üsküb Sancağı'yla Priştine'nin Gilan, Preşova Kazaları ve Prizren'in Kalkandelen Kazası'ndan toplanabilmekteydi. Bu yerlerden tahsil edilen eğitim vergisi geliriye yılda 280.000 kuruştur. Halbuki vilayetin bir yılda eğitim gideri 560.000 küsür kuruşa ulaşmıştır.⁷⁸ Bu durumda vilayette ne eğitim giderlerinin karşılanması ne de okullaşmaya fevkalade ihtiyaç duyulduğu halde gerekli mekteplerin açılması mümkündür. Vali'nin önerisi, bölgede ciddi bir ıslahatın icrasıyla, eğitim vergisini ödemeyen sancak ve kazalardaki halkı vergi öder hale getirmektir. Lakin bunun için Kosova Valisi'nin teklifi başkent açısından pek iç açıcı sayılmazdı. Zira halkın eğitim vergisini ödemesi için yapılması gereken yegane şey, sözkonusu vergi tahsilatından elde edilen gelirin bütünüyle bölge halkının maarife yönelik ihtiyaçlarında kullanılmasıydı. Vali'ye göre böylece Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Karadağ'la komşu olan ve Avrupa demiryolu güzergahının kesişme noktasında bulunan Kosova'nın merkezinde askeri ve mülki idadilerin açılması da mümkün olabilecekti.⁷⁹ Nitekim Vali'nin bu önerisi daha sonraki yıllarda hayata geçirilmiş ve Taşlıca'dan sonra Yenipazar halkı da, tahsilatın

⁷⁷ Bu vergiden örneğin Taşlıca Rüşdiyesi'nin müstahdem ve diğer masrafları için bir tahsisat ayrılmış, kararın alındığı 1894-1895 senesini müteakip on yıl zarfında sancak merkezi ve çevresinde 69 okul yapılmıştır (BOA, *BEO.AYN.d*, nr. 627, s. 12; 3 Temmuz 1905/29 Rebiülahir 1323; 31 Ocak 1906/6 Zilhicce 1323, TFR.I.KV, 118/11782.

⁷⁸

Kosova Vilayeti Maarif İdaresi Gelirleri

<i>Toplam</i>		<i>Aşar</i>		<i>Vergi</i>		<i>Diğer</i>		<i>Sancak</i>
Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	
624.678	36	509.878	4	74.849	20	39.951	12	Merkez
160.830	25	129.641	14	27.734	25	3.454	26	Priştine
113.562	30	97.068	5	14.124		2.370	25	Prizren
899.072	11	736.587	23	116.708	5	45.776	23	Toplam

Diğer taraftan Kosova Vilayeti'nde giderler; (i) Maarif İdare Heyeti'ne maaş olarak 48.120 kuruş, masraf olarak ise 1.200 kuruş harcanmıştır (Toplam 44.220 kuruş), (ii) Yatılı İdadi'ye 122.040 kuruş maaş, 88.970 kuruş masraf harcanmıştır (Toplam 211.010 kuruş), (iii) Darülmualimin, ibtidai ve rüşdiyeler maaşı için 371.722 kuruş, masrafına ise 19.638 kuruş harcanmıştır (Toplam 391.960 kuruş). Toplam gider – 668.970 kuruştur (1901-1902/1317, BOA, TFR.I.KV, 6/520/1).

⁷⁹ 1 Ağustos 1896 (21 Safer 1314), BOA, MF.MKT, 329/59.

tamamının bölge maarifi için kullanılması şartının kabulünden sonra, eğitim vergisini ödemeye başlamıştır.⁸⁰

Vali'nin sözünü ettiği Üsküp Askeri İdadisi'nin,⁸¹ gündüzlü ve yatılı bölümleri bulunup; 1896 yılında yatılı 35, gündüzlü 117 olmak üzere toplam 152 öğrencisi mevcuttu.⁸² Ertesi yıl yine Üsküp'te "tedris-i ulum, talimi sanayi ve fünun maksadıyla" Hamidiye Sanayi Mektebi eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır.⁸³ Yine Sanayi Mektebi ve Askeri İdadi'nin yakınlarında 1898 yılında bu kez bir mülki idadinin açılması kararlaştırılmıştır. Yatılı eğitim verecek olan bu idadinin inşa edileceği arazi için Üsküp'ün havadar, açık ve diğer kazalara pek uzak olmayan bir mevki seçilmiştir.⁸⁴ 1903 yılında tedrisata başlayan, müslim ve gayrimüslim öğrencilerin birlikte eğitim aldıkları bu idadide,⁸⁵ Üsküp'e komşu kazalardan yoksul ve

⁸⁰ 10 Haziran 1901 (23 Safer 1319), BOA, MF.MKT, 563/7. Ancak bu kez de tahsiline başlanan eğitim vergisinin vilayetin maarif bütçesine eklenmediği ortaya çıkarılmış, maarif komisyonlarının durumu incelemesi ihtiyacı hasıl olmuştur (10 Haziran 1901/23 Safer 1319, BOA, MF.MKT, 563/7).

⁸¹ Üsküp'teki askeri idadinin öğrenci kaynağı olan askeri rüşdiyedeki talebe sayısı 200'den fazladır (23 Haziran 1898/4 Safer 1316, BOA, MF.MKT, 397/67).

⁸² 20 Eylül 1896 (12 Rebiülahir 1314), BOA, MF.MKT, 334/11. Bu öğrenciler arasında Üsküp'e komşu kazalardan İpek, Berane, Tergovişte ve Metroviçe'den gelenler de vardı (31 Ekim 1899/25 Cemaziyelahir 1317, BOA, MF.MKT, 475/62).

⁸³ 9 Ağustos 1897 (10 Rebiülevvel 1315), BOA, MF.MKT, 365/57. Sanayi Mektebi'ne açılışından kısa bir süre sonra bir tüccar ve Selanikli bir banker tarafından 200 Osmanlı lirası hediye edilmiştir (29 Temmuz 1903/4 Cemaziyellevvel 1321, BOA, TFR.I.KV, 28/2715). Okulda bazı mektepler için masa ve sıralarla, 1903 yılından itibaren jandarma elbiseleri ve çizmeleri imaline başlanmıştır (29Aralık 1903/10 Şevval 1321, BOA, TFR.I.KV, 230/22921; 10 Haziran 1905/6 Rebiülahir 1323, 92/9199; 26 Ekim 1906/8 Ramazan 1324, 150/14848).

⁸⁴ 23 Haziran 1898 (4 Safer 1316), BOA, MF.MKT, 397/67. İdadi inşaatının 1900 yılına gelindiğinde henüz bitirilemediği gibi, masrafların karşılanamaması sebebiyle tatil edildiği anlaşılmaktadır (30 Ağustos 1900/4 Cemaziyellevvel 1318, BOA, MF.MKT, 523/18). İdadi eğitiminin aksamaması için tedrisata geçici olarak kiralanan bir binada başlanmış, idadi ise ancak 1904 yılında sonlarında bitirilebilmiştir (1 Haziran 1903/5 Rebiülevvel 1321, BOA, TFR.I.KV, 17/1698; 26 Ağustos 1903/3 Cemaziyelahir 1321, 33/3218; 5 Kasım 1904/27 Şaban 1322, 79/7898).

⁸⁵ Örneğin 1903-1904 eğitim-öğretim yılında İştib ve Radovişte'den gelen 4-5 Bulgar öğrenci, yine 1907 yılında bir Bulgar öğrenci ücretsiz, ikisi tam ücretle idadiye kayıtlarını yaptırmıştır (24 Ağustos 1903/1 Cemaziyelahir 1321, BOA, TFR.I.KV, 32/3158; 4 Eylül 1907/26 Receb 1325, 173/17268. Ayrıca bkz. *Salname-i Vilayet-i Kosova*, 1893-1894 (1311), s. 91-92.

yetenekli öğrenciler de öğrenim görmekteydi. Ne var ki burslu öğrenciler için belirlenen kapasite başlangıçta 17 ile sınırlanmışsa da, yoğun talep⁸⁶ karşısında -1907 yılında okulun öğrenci mevcudu 228'e ulaşmıştır⁸⁷ - bu sayı yetersiz kalmış⁸⁸ ve Vilayet Maarif Müdürü'nün, ilköğretimden başarıyla mezun olup daha ileri bir eğitim almak isteyen yoksul gençlerin idadi kapasitesinden geri çevrilmesinin doğru olmayacağı yönündeki ısrarı neticesinde 100'ü aşmıştır.⁸⁹

Askeri ve mülki idadi ile Darülmualimin'in yanısıra aynı yıllarda Üsküp'te bir de esnaf çırakları için ibtidai düzeyinde eğitim veren müstakil bir okul açılmıştı. 1902-1903 eğitim-öğretim yılındaki bitirme sınavlarında öğrencilerin gösterdiği başarı, okuldan beklenen hedefin gerçekleştirildiği anlamına geliyordu. Ancak Çırak Mektebi'nin öğretmenleri aslında başka bir okulun kadrosundaydı. Okula yapılan müracaatların çoğu, bu öğretmenlerin işlerinin çokluğu ve çırak mektebindeki hizmetleri karşılığında bir ücret alamamaları nedeniyle geri çevrilmekteydi. Halbuki Kosova Maarif Müdürü'ne göre, esnaf çırakları gerek şahsiyetleri gerekse meslekleri itibarıyla eğitime en çok gereksinim duyan gruptandı. Buna rağmen başarılı mezunlar vermiş olan okulun, zamanla örnek bir "darülfeyz" haline gelebilmesi için, aylık 100 kuruş maaşla iki kadrolu öğretmenin tayini ve

⁸⁶ 26 Ekim 1903 (5 Şaban 1321), BOA, TFR.I.KV, 41/4086. 1904 yılında Üsküp İdadisi'nde yatılı-burslu okumak için başvuruların 27'si müslüman, 8'i ortodoks, 2'si Musevi, 5'i Bulgar toplam 42 talebeydi (3 Ağustos 1904/20 Cemaziyellevvel 1322, BOA, TFR.I.KV, 68/6739).

⁸⁷ 17 Kasım 1907 (11 Şevval 1325), BOA, TFR.I.KV, 181/18089. Yalnızca birinci sınıftaki öğrenci sayısı 120'ye ulaşınca, sınıf iki şubeye ayrılmıştı. İkinci şubedeki derslerin, ders ücreti verilerek mevcut öğretmenlerden, mesaisi daha az olanın görevine eklenmek suretiyle tedrisi kararlaştırılmıştı (26 Aralık 1907/20 Zilkade 1325, BOA, TFR.I.KV, 185/18451).

⁸⁸ 9 Eylül 1903 (17 Cemaziyelahir 1321), BOA, TFR.I.KV, 38/3779; 4 Kasım 1904 (26 Şaban 1322), 230/22996.

⁸⁹ Burslu öğrenci sayısı, okulun bulunduğu vilayetin merkez ve taşradaki kazalarının eğitim vergisine katkısı oranında tespit ediliyordu. Bu şekilde her kazadan okula ne kadar burslu öğrencinin alınacağı önceden belirlenebiliyordu. Yerel maarif idarelerinden bilhassa; her kazanın yalnızca kendi burslu öğrenci hakkını kullanması, merkezdekilerin, gündüz eğitimi alabileceklerinden, kazalara tanınan bursluluk imkanından yararlanmaması, yoksulluğu ispat edilmeyen öğrencilere burs verilmemesi hususlarında titiz davranmaları istenmişti (9 Şubat 1908/6 Muharrem 1326, BOA, TFR.I.KV, 189/18831).

diğer masraflar için hayvan kesimlerinden (*zebhiyye*) alınan vergiden bir ödenek ayrılması önerilmişti.⁹⁰

Kosova'daki eğitim hareketi yalnızca merkez Üsküp'te⁹¹ değil, bölgenin tamamında etkili oluyordu. Sözgelimi sadece 1903 yılında tüm Kosova'da müslümanlar için 55, gayrimüslimler için 4 ibtidai açılmış; bu okulların 48'ine hayvan kesim bedellerinden, 7'sine de eğitim vergisinden kaynak ayrılmıştı.⁹² Yine eğitim vergisinin düzenli tahsil edilebildiği Üsküb Sancağı'na bağlı Kaçana, İştib, Karatova ve Kumanova Kazaları'nda bütün masraf ve maaşları halk tarafından karşılanan 95 adet ibtidai açılmış, bu okulların idaresi için gelir getiren kaynaklar temin edilmiş⁹³ ve öğrenci sayısı fazla olan mekteplerdeki öğretmen açıkları giderilmeye çalışılmıştır.⁹⁴ Bu açıklar, 1904 senesi Eylül ayından itibaren mezun vermeye başlayan Üsküb Darümuallimini'nden kapatılmaya çalışılmıştır.⁹⁵ Üsküb'e bağlı bir diğer kaza olan Radovişte'de halkın katkısıyla 11 ibtidai açılmış, kazadaki Bulgar Ortodoks ve Protestan okullarındaki hristiyan tebaaya Türkçe öğretmenleri tayin edilmiştir.⁹⁶ Yakova ve İpek Sancakları'ndaysa bütün mali çaresizliğe rağmen,⁹⁷ bölgedeki eğitim potansiyeline duyulan inançla birer idadi tesisine teşebbüs edilmiş,⁹⁸ müslüman Boşnakların meskun bulunduğu Firzovik'te ikinci bir ibtidai yapılmış ve birincisinin derecesi yükseltilmiştir.⁹⁹ Priştine Sancağı'nın müslümanların çoğunlukta bulunduğu Gi-

⁹⁰ 9 Eylül 1903 (17 Cemaziyelahir 1321), BOA, TFR.I.KV, 35/3465.

⁹¹ Üsküp'te 1904 yılında ayrıca jandarmada istihdam edilecek subayların talim ve tedrisi için bir Jandarma Mektebi tesis edilmiştir (3 Ekim 1904/23 Receb 1322, BOA, TFR.I.KV, 83/8217).

⁹² 23 Nisan 1904 (7 Safer 1322), BOA, TFR.I.KV, 58/5701.

⁹³ 5 Aralık 1896 (29 Cemaziyelahir 1314), BOA, MF.MKT, 347/6.

⁹⁴ Kumanova Rüşdiyesi'nde okuyan öğrenci sayısı 93'e ulaşmıştır (14 Aralık 1898/29 Receb 1316, BOA, MF.MKT, 358/65).

⁹⁵ 23 Nisan 1904 (7 Safer 1322), BOA, TFR.I.KV, 58/5701.

⁹⁶ 30 Temmuz 1903 (5 Cemaziyelevvel 1321), BOA, TFR.I.KV, 28/2752.

⁹⁷ Yüz civarındaki öğrencisiyle yoğun talep gören İpek Kazası'ndaki merkez rüşdiyesi, binasının harabiyetinden dolayı neredeyse kapanma noktasına gelmiş, tamiri yahut yeni bir binanın inşası, kaynak bulunamadığından mümkün olamamıştır (24 Şubat 1908/21 Muharrem 1326, BOA, TFR.I.KV, 190/18970).

⁹⁸ 24 Nisan 1905 (19 Safer 1323), BOA, TFR.I.KV, 88/8741.

⁹⁹ Bunun için gerekli kaynak maarife ait gazhanenin yıllık gelirinden temin edilmiştir (6 Ekim 1906/17 Şaban 1324, BOA, TFR.I.KV, 142/14181; 1 Kasım 1906/14 Ramazan 1324, 146/14546).

lan Kazası'nda, eğitime duyulan ihtiyacın şiddeti, hisse-i maarifin idadiler yerine, yeni açılan 44 ilköğretim okulunun¹⁰⁰ masrafını karşılamak için kullanılmasına yol açmıştır.¹⁰¹ Gerçi bu okullarda verilecek eğitimin niteliği hayli şüphelidir. Zira örneğin Gilan Kaymakamı, Üsküp'teki Darümuallimin mezunları yeterli sayıya ulaşınca kadar, 70-80 kuruş gibi son derece düşük bir maaşla görevlendirilecek olanlardan, öğretmenlik belgesi talep edilmemesini istemiştir. Kaymakamın bu talebi, ibtidailere öğretmen olarak muallimlik sınavını verebilecek bilgiden yoksun köy imamlarının yerleştirileceği gerçeğinden kaynaklanmıştır. Bu durum Kosova Maarif Müdürü tarafından şiddetle tenkit edilmiş; maaşı ne olursa olsun öncelikle Darümuallimin mezunlarının öğretmenlikte istihdamı, bulunmadığı takdirde sınavda başarılı olan taliplerin çalıştırılması bildirilmiştir. Aksi takdirde şimdiye kadar köy imamlarının elinde ıslaha muhtaç bir halde devam eden taşra maarifini, birkaç kuruş para ile aynen devam ettirmekten başka bir şey yapılamamış olacaktır. Kaldı ki, öğrencilerin ibtidailerdeki eğitimden istifadesi ancak öğretmenin yeterliliği ve yeteneğiyle doğru orantılıdır.¹⁰² Yine Kosova Valisi, 1907 yılında Üsküp'teki ibtidaileri teftişi sonucunda, verilen eğitimin niteliksizliğine dikkat çekmiş, idadi ve askeri rüşdiyenin temeli olan bu okullardaki durumu tenkit etmiştir.¹⁰³

Rüşdiyelerin üstünde, yükseköğretime öğrenci yetiştirmek üzere eğitim veren ortaöğretim kurumları olan idadilerin 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle tüm vilayet merkezlerinde açılmasına karar verilmişti. Buna rağmen Elbasan, Prizren, Draç, İşkodra ve Ohri'de faaliyete geçirilmesi planlanan beş idadiden; Manastır ve Kosova Vilayetleri'nde 41 ibtidainin inşa edilebilmesi için vazgeçilmiştir. Üstelik halkın ianesiyle açılması kanun gereği olan ibtidailere, bölgenin önemine ve eğitime duyulan ihtiyacın ivediliğine binaen Maarif Nezareti'nde sözkonusu idadiler için ayrılan bütçe, hiçbir kesinti yapılmadan tahsis edilmiştir.¹⁰⁴ İlköğretimdeki bu gelişmeye ilaveten bir taraftan da Prizren'deki idadinin herhangi bir

¹⁰⁰ 27 Mayıs 1884 (2 Şaban 1301), BOA, İ.DH, 918/72861.

¹⁰¹ 26 Aralık 1899 (23 Şaban 1317), BOA, MF.MKT, 482/19; 18 Ekim 1902 (16 Receb 1320), 566/4.

¹⁰² 23 Şubat 1903; 9 Haziran 1903, BOA, MF.MKT, 566/4; 652/35.

¹⁰³ 23 Temmuz 1907 (12 Cemaziyelahir 1325), BOA, TFR.I.KV, 169/16807.

¹⁰⁴ 28 Haziran 1903; 13 Temmuz 1903; 12 Ağustos 1904, BOA, MF.MKT, 566/4.

aksaklığa meydan verilmeden bir an önce açılmak üzere hazırlıkların tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵

Vilayetin 1905 yılındaki maarif geliri 2.354.457 kuruşa çıkmış, buna karşılık gideri 2.179.301 kuruş olarak gerçekleşmişti. Giderlerin büyük kısmını; İpek ve Taşlıca hariç¹⁰⁶ diğer dört sancaktaki idadiler, Priştine ve Prizren'de iki Darülmualimin ile kız ve erkek ilköğretim okullarının inşası teşkil etmişti.¹⁰⁷ Bu yıldan sonra Kosova Vilayeti'nin maarif bütçesi giderek artan oranlarda açık vermeye başlamış, mevcut bütçeyle eğitimin yaygınlaştırılması ve yeni tarz okulların açılması teşebbüsleri yürütülmeye çalışılmıştır. Nitekim Kosova Maarif Müdürü bütçe açığı karşısında yeni okulların inşası için merkez hariç, bütün köy ve kasabalarda daha fazla eğitime katkı payının/vergilerin alınmasını önermiştir.¹⁰⁸ Ancak hükümetin, vilayetin muhtelif bölgelerinde görülen güçlü ayrılıkçı hareketleri ve gayrimüslimlerin kendi okullarını cazip kılma hususunda gösterdikleri fedakarlıkları değerlendirip, bu teklife sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Mali kaynakların bu denli ciddi biçimde kısıtlı olmasına,¹¹⁰ iç ve dış politikadaki gerilimlerin yoğunlaşmasına rağmen söz konusu okullarda verilen eğitimin niteliğini arttırmak hususunda da bir çabanın gösterildiği

¹⁰⁵ 5 Ağustos 1903 (11 Cemaziyelevvel 1321); 11 Ağustos 1903; 18 Ağustos 1903, BOA, MF.MKT, 566/4.

¹⁰⁶ Vilayetin eğitim geliri en az bölgesi, muhtemelen İpek Sancağı'dır. Zira bir tek Yakova Kazası'nda okullar, muallimlere maaş verilememesi nedeniyle kapanmıştır. Ayrıca sancağın 1906 yılındaki eğitim gelirinin 153.862 kuruş 23 para iken giderinin 155.051 kuruş olduğu ortaya çıkarılmıştır (19 Eylül 1906/30 Receb 1324, BOA, TFR.I.KV, 142/14179).

¹⁰⁷ 27 Nisan 1906 (3 Rebiülevvel 1324), BOA, TFR.I.KV, 128/12706. Ayrıca Kosova Vilayeti'nde müsakkafattan alınan maarif hissesi ile aşardan alınan maarif ve menafi hisselerinin tutarı için bkz. 5 Şubat 1907 (22 Zilhicce 1324), BOA, TFR.I.KV, 154/15303.

¹⁰⁸ 2 Nisan 1907 (18 Safer 1325), BOA, TFR.I.KV, 157/15676.

¹⁰⁹ 8 Nisan 1907 (24 Safer 1325), BOA, TFR.I.KV, 157/15676.

¹¹⁰ Mesela Yakova, Kalkandelen ve Lume'deki öğretmenlere altı ay boyunca maaş verilememiş, köylerde inşasına başlanan ibtidai binaları parasızlık yüzünden yarıda kalmış, vilayet maarif bütçesi her yıl daha fazla açık vermeye başlamıştı (11 Kasım 1903/21 Şaban 1321, BOA, TFR.I.KV, 43/4212; 28 Ekim 1904/19 Şaban 1322, 75/7459; 23 Eylül 1906/4 Şaban 1324, 142/14179; 2 Nisan 1907/18 Safer 1325, 157/15676; 5 Mayıs 1907/22 Rebiülevvel 1325, 174/17322; 30 Ocak 1908/26 Zilhicce 1325, 194/19377; 16 Mayıs 1908/15 Rebiülahir 1326, 197/19638; 17 Mart 1909/24 S 1327, 157/15683).

anlaşılmaktadır. Nitekim Kosova'daki ibtidailerde Coğrafya derslerinin çoğunlukla “kıraat meyanında yalnız Coğrafya-i Osmani talim edilmek”le geçtiğinin anlaşılması üzerine, derslerin harita üzerinde statik olmaktan ziyade interaktif bir tarzda verilmesi planı doğrultusunda Maarif Nezareti bölgeye derhal ihtiyaç nisbetinde Osmanlı Devleti haritalarının gönderilmesi talimatını vermiştir.¹¹¹ Yine gerek alet ve edevat, gerekse bina açısından bazı eksikleri tespit edilen Priştine İdadisi'ne, bu noksanların giderilmesi için gereken meblağın teminine çalışılmıştır.¹¹²

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı bürokrasisinin modern eğitimin yararıyla ilgili genel anlayışı değiştirme çabası doğrultusunda, Kemal Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde (1872) alınan bir karara göre; Darülmuallimin mezunu olmayıp, ibtidai-rüşdiyelerde öğretmenlik yapmak isteyenler için ehliyetlerini ispat edebilecekleri bir sınav düzenlenecekti.¹¹³ Ancak bu uygulama kimi zaman hükümetin öngörmediği bazı komplikasyonlara yol açabilmiştir. Sözgelimi ibtidailerin açılabilmesi için 100.000 kuruşluk bir devlet yardımının yapıldığı¹¹⁴ İpek Sancağı'nda, öğretmen olmak isteyenler için düzenlenen sınavda başarısız bulunanlar, bu kez rüşdiye eğitimi hakkında dezenformasyona başlamışlardı. İpek Rüşdiyesi'ndeki başöğretmenin (*muallim-i evvel*) 3 Temmuz 1899 tarihli tezkiresi, bu kimselerin ortaya attığı iddiaları içermektedir. Sınav sonunda yetersizliği anlaşılan bu şahıslar, başöğretmenin “medine-i cahile ahalisi” olarak nitelendirdiği bölge halkına, rüşdiyelerdeki Resimli İlm-i Eşya ve Coğrafya derslerinin müslümanlar tarafından okunamayacağı telkiniyle, “şayet nur-i imanın gidib zulmet-i küfr ve delaletin gelmesini istemiyorsanız evlatlarınızı bu okullara göndermeyin” çağrısında bulunuyorlardı. Bu söylentilerin veliler üzerinde etkili olduğuna değinen başöğretmen, sözkonusu derslerin okutulmasına bir süre daha devam edilirse okulda tek öğrencinin kalmaya-

¹¹¹ 3 Temmuz 1899 (25 Safer 1317), BOA, MF.MKT, 457/33; 3 Temmuz 1899 (25 Safer 1899), 458/36. Ayrıca devletin geç Osmanlı döneminde coğrafya haritalarını adeta meşruiyet kaynağı olarak kullandığı yönündeki görüşleri için bkz. Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim* (çev. Pelin Sıral), İstanbul 2005, s. 205-246.

¹¹² 28 Eylül 1906 (9 Şaban 1324), BOA, TFR.I.KV, 142/14110.

¹¹³ M. Cevad, *a.g.e.*, s. 113.

¹¹⁴ 18 Temmuz 1899 (10 Rebiülevvel 1317), BOA, MF.MKT, 459/42.

cağına dikkat çekiyordu.¹¹⁵ Oysa Batı'daki örneklerine uygun olarak müfredatı zenginleştirilen rüşdiyelerde Resimli İlm-i Eşya ve Coğrafya gibi derslerin okutulması, bölge şartları dikkate alındığında gayrimüslim ve yabancı okullara müslümanların rağbetini azaltmak açısından anlamlıydı.

Sultan II. Abdülhamit dönemindeki eğitim seferberliği; hem imparatorluğun hakimiyet sınırları içerisinde tutmaya çalıştığı coğrafyada devletin kendi okullarını inşası, hem de çevrede/periferide kalmış halkın merkeze yaklaşmasını/merkezle uzlaşmasını sağlayacak diğer tüm alanlarla bağlantılı bir şekilde sürdürülmeye çalışılmıştır. Nitekim 1902 yılında Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetleri'nde okullaşmanın yaygınlaşması, tarımın gelişmesi, yol yapım çalışmalarının ilerlemesi, kentleşmenin başlaması, ticaretin artması için gereken teknik hazırlıkları yapmakla görevli Maarif, Ticaret, Nafia, Orman ve Maden ve Ziraat Nezaretleri'nden tayin edilen memurlardan¹¹⁶ oluşan bir heyet bölgeye gönderilmiştir.¹¹⁷

Ayrıca Sultan II. Abdülhamit'in devletin Türk olmayan unsurlarının saltanata-hilafete bağlılığını sağlamak, onları dış tahriklerden uzak tutmak amacıyla 1892 yılında açtığı Aşiret Mektebi'ne Arap ve Kürtlerin¹¹⁸ yanısıra aynı yıl yirmi Arnavut öğrencinin de kabul edileceği açıklanmış, böylece imparatorlukta muhtelif unsurlar dönemin kurumsal ve zihinsel şekillendirmesi sürecine dahil edilmeye çalışılmıştır. Bu 20 öğrencinin 5'i Manastır, 2'si Yanya, 1'i İşkodra ve 11'iye Kosova Vilayeti'nden gönderilecekti.¹¹⁹ Bu rakamın netleştirilmesi hayli güç olmuştu. Zira altı sancak ve 30 kazadan müteşekkil Kosova Vilayeti'nde bu okulda okumak isteyenler için bir sınav açılrsa, pek çok talip ve muhtemelen pek çok kazanan çıkacaktı.

¹¹⁵ 3 Temmuz 1899 (25 Safer 1317), BOA, MF.MKT, 459/42.

¹¹⁶ Bu heyet memurlarının görevleriyle ilgili bkz. BOA, MF.MKT, 652/35. Özel olarak görevlendirilen bu memurlara aylık 2000 kuruş gibi nispeten dolgun bir ücret verilmiştir (2 Eylül 1902/29 Cemaziyelevvel 1320, BOA, MF.MKT, 652/35).

¹¹⁷ 2 Ağustos 1902; 12 Ağustos 1902; 19 Ağustos 1902; 3 Eylül 1902, BOA, MF.MKT, 652/35.

¹¹⁸ Alişan Akpınar-Eugene L. Rogan, Aşiret Mektep Devlet: II. Abdülhamid'in Aşiret Mektebi (1892-1907): Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, İstanbul 2001, s. 2-5.

¹¹⁹ 25 Mart 1902 (15 Zilhicce 1319); 24 Kasım 1902 (23 Şaban 1320), BOA, MF.MKT, 678/18.

Bunların tamamının İstanbul'da tahsil görmesi kolay değildi.¹²⁰ Bir kısmının dışarıda bırakılmasıysa bazı şikayetlere yol açacaktı. Bu nedenle Dahiliye Nezareti, Aşiret Mektebi'ne her sancaktan iki öğrencinin alınacağını ve bu hükmün yalnızca vilayetler için geçerli olacağını beyan etmişti.¹²¹

Sultan II. Abdülhamit döneminde taşradaki eğitim çıkmazının özellikle Kosova bölgesinde bir buhran haline geldiği anlaşılmıştır. Bu çerçevede, bölgede güçlü bir devlet eğitimi örgütlenmesi meydana getirebilmek amacıyla ulema ve eşrafın katılımıyla maarif komisyonlarının oluşturulmasından,¹²² eğitim vergisinin tamamıyla halkın maarif ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmasına kadar uzanan kapsamlı bir faaliyet içerisine girilmiştir. Bütün bu çabaların arkasında bir taraftan imparatorluğun bütünlüğünü koruma mücadelesi verilirken, diğer taraftan İslam ve Osmanlı birliğine sadakatin arttırılması yönündeki hakim paradigmanın tahkim edilmesini sağlamak düşüncesi yer almıştır.

S o n u ç

Sultan II. Abdülhamit dönemi'yle (1876-1909) birlikte Tanzimat zihniyetinin eğitimde zorunlu kıldığı reformlar yalnızca Kosova bölgesinde değil, imparatorluğun tüm alanlarında sanayileşme, tarımda modern üretim yöntemlerinin kullanılması, yol ve köprülerin yapımı, çağa uygun tıp tekniklerinin geliştirilmesi, etkin bir ticari hayatın canlandırılması vb. yönündeki projelerle birlikte, dini reddetmeyen/dışlamayan ve ona Batı ile mücadelesinde dengeyi koruyan en önemli unsur payesi verildiği yeni bir modernleşme çağına girilmiştir. Bu çağda "günü kurtamak" amaçlı bir bakış açısıyla gerçekleştirilen etkisiz ve yararsız eğitim uygulamalarından ziyade, Balkan Savaşları sonunda Osmanlı hakimiyet sahasından çıkacak bir bölge için benzersiz denilebilecek eğitim yatırımları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece günümüze dek milliyetçilik ile bu ideolojiyi pekiştiren ve

¹²⁰ Zira Mekteb'deki öğrencilerin her birine aylık bağlanmıştı. Bu tahsisat ise yalnızca Mekatib-i Askeriye Nezareti'nden verilen bütçe meyanında kullanılabilirdi (25 Mart 1902/15 Zilhicce 1319, BOA, MF.MKT, 678/18).

¹²¹ 2 Ağustos 1902 (27 Rebiülahir 1320), BOA, MF.MKT, 653/38.

¹²² 11 Ağustos 1884 (21 Zilkade 1301), BOA, MF.ALY, 2/94; 29 Temmuz 1903 (4 Cemaziyelevvel 1321), BOA, TFR.I.KV, 28/2732.

tamamlayan bir unsur olan dinin kıskacında kalan Kosova’da, Türk insanının “yabancı” olarak algılanmamasına imkan tanınmıştır.

Osmanlı hükümetlerinin sözkonusu reformları uygulamaya koymasındaki başlıca unsurlar; Kosova’da meskun ahalinin sosyal, toplumsal ve ekonomik açıdan daha iyi şartlarda yaşamaları, devlete bağlılıklarının sağlanması, maddi ve manevi koşullarının güçlendirilerek herhangi bir kargaşanın zuhuruna fırsat verilmeyecek şekilde denetim altında tutulmaları ve bölgenin işgaline meydan verilmeyecek biçimde kontrol altında bulundurulmasını amaçlamaktaydı. Ancak devlet eğitiminin geliştirilmesi yönündeki tüm reform programlarına rağmen, Kosova bölgesinde bir taraftan ayrılıkçı-milliyetçi hareketler örgütlenmeye devam ederken diğer taraftan milli eğitim ve kültür faaliyetlerinin canlı tutulduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı hükümetlerinin bu durumda izlediği en tipik siyaset –askeri-politik tedbirlerin dışında- örneklerine özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanların diğer bölgelerinde, Kuzey Afrika’da, Ortadoğu’da, Doğu ve Güneydoğu alanlarında rastlanan bağlılık ve sadakat olgularının ön plana çıkarıldığı eğitim faaliyetlerini yürütmek olmuştur. Diğer taraftan bu uygulamalar, devletin eğitime yönelik kaynakları en optimal düzeyde verimli kullanma olanağı açısından bir fırsat olmuşken, aynı zamanda bölgedeki diğer okullarla rekabet nokta-i nazarından sistemli ve programlı bir eğitim faaliyeti takip etmesi imkanı sunmuştur. Başka bir ifadeyle Kosova’daki halkın Osmanlı kurumları ve yönetimiyle bütünleşmesinde, bölgedeki çocukların küçük yaştan itibaren devlet okullarına alınıp birer Müslüman-Osmanlı olarak yetiştirilmesi yöntemi, eğitim politikalarının en baskın karakteridir. Nihayet bölgedeki bütün bu eğitim uygulamaları imparatorluğun gittikçe gelişip güçlenen Batı dünyası karşısında giriştiği, ancak Osmanlı unsurlarını birarada tutmak anlamında başarısız denilebilecek çağdaşlaşma girişimleri olarak değerlendirilebilir.

Ek – I**Kurâ mekatib-i ibtidaiyesine mahsus müfredat programıdır**¹²³

Tedrisatın suret-i taksimi				
Bir hafta zarfında okunacak derslerin adedi				
<i>Dürus</i>	<i>Birinci Sene</i>	<i>İkinci Sene</i>	<i>Üçüncü Sene</i>	<i>Dördüncü Sene</i>
Elifba	12			
Kur'an-ı Kerim	12	6	6	6
Tecvid			2	2
İlmihal		3	3	3
İmla		2	2	
Kıraat	4	3	3	5
Hesap	1	2	2	2
Hat	1	2	1	1
Yekun	18	18	19	19

İhtar : Her dersin müddeti yarım saat olub derslerin arasında şakirdana birer mikdar teneffüs ettirilecek ve namaz vakitlerinde çocukların ifa-yı salat eylemelerine muallimler tarafından ihtimam edilecektir.

“Elifba” (Alfabe)***Birinci sene – Haftada 12 ders***

Elifba'dan haftada 12 dersle başlayarak her gün layıkıyla şakirdana okutturulduktan ve hurufun şekilleri şakirdana evvel emirde yüzünden gösterilip az çok zihinlerine yerleştirdikten sonra harfler yazdırılmaya başlanılacak ve yavaş yavaş şakirdana her günlük dersler hem okutturulacak ve hem de yazdırılacaktır.

Tenbih: Elifba cüzü nihayetine kadar okutturulup bitirilmedikçe ve hurufun ayrı ve bitişik olan şekilleri güzelce bellettirilmedikçe başka derse başlanmayacaktır.

Harflerin yalnız göz ile tanınması kafi olmadığından yukarıda söylendiği üzere şakirdana yazı ile dahi öğretilmesine dikkat olunacaktır. Bu suretle tedrisata devam olduğu halde şakirdan da az zaman içinde mümkün mertebe yazmak ve okumak kudreti hasıl olacağından gerek buna gerekse aşağıda göste-

¹²³ BOA, TFR.I.KV, 6/520/1.

rilen malumat-ı ibtidaiyyenin belletirilmesi hususuna muallimler tarafından fevkelade itina olunacaktır.

Elifba'dan sırasıyla ber-vech-i ati tedrisat olunacaktır:

Evvela, huruf-ı mukattaanın tahrir ve kiraati.

Saniyen, hareke-i resmiye (üstün, esre, ötre) alametleriyle bu hareketlerle kelimatın telaffuzu ve med ve cezmi.

Salisen, kelimat-ı arabiyyeye mahsus şeddenin tarifıyla misalleri.

Rabian, hareke-i resmîyeden (iki üstün, iki esre, iki ötrenin bulunduğu harflere verdiği (n) sadasının tarifıyla misalleri.

Hamisen, hareke-i harfiyeler [ا ه و ا] ve her birinin tatbikatı.

Sadisen hurufatın ibtida, ortada ve nihayette almış oldukları şekillerin tahrir ve kiraati.

Sabian, huruf-ı muttasılanın bitişme suretleri gösterilecek ve bunlar şakirdana hakkıyla ve layıkıyla bildirilmedikçe ecza-yı şerifeye başlanmayacaktır.

“Kur'an-ı Kerim”

Birinci sene – Haftada 12

İlk senede şakirdana amme ve tebareke cüz-i şerifeleri ve mümkün olursa kuddise sirruh cüz-i şerifi de yüzünden okutturulacak ve bu sırada namaz surelerinden bazıları azar azar ezberlettirilecektir.

Tenbih: Bir sınıfta bulunan her şakird aynı dersi okuyacak ve biri okuyup başkaları dinleyecektir.

İkinci sene – Haftada 6 ders

Bu sene içinde geçen birinci senede okutturulmuş cüz-i şerifin üst tarafındaki cüz-i şeriften yetiştirilebilen sure-i şerifeye kadar okutturulacak ve birinci senede hıfz ettirilen namaz sureleri tekrar edilmekle beraber bazı kısa sureler daha ezberlettirilecektir.

Üçüncü sene – Haftada 6 ders

Bu sene zarfında geçen sene okutturulmuş sure-i şerifenin üst tarafından başlanılarak Kur'an-ı Kerim hatim ettirilecektir.

Tenbih: İkinci sene ezberlettirilen namaz sureleri tekrar olunmakla beraber başkaca bazı aşr-i şerifler dahi hıfz ettirilecektir.

Dördüncü sene – Haftada 6 ders

Bu sınıfta şakirdana tecvid kavaidi tatbik ettirilecek ve Kur'an-ı Kerimi güzel tilavet eylemelerine dikkat edilecektir.

Tenbih: Diğer senelerde şakirdana hıfz ettirilen namaz sureleri ve aşr-ı şerifler tekrar olunacak ve birkaç defa hatmedebilmelerine gayret edilecektir.

“T e v c i d”

Üçüncü sene – Haftada 2 ders

Tecvide üçüncü sınıfta başlanılıp ezberlettirilecek ve misalleriyle beraber hüsn-i talim ve tefhimine dikkat olunacaktır.

Dördüncü sene – Haftada 2 ders

Dördüncü senede Tecvid tekrar olunup mükemmelen ezberlettirilecek ve herhalde Kur’an-ı Kerim’in tilaveti Tecvid kavaidine tatbik ettirilecektir.

“İ l m - i h a l”

İkinci sene – Haftada 3 ders

Evvela, Allah Teala hazretleri ve sıfat-ı zatiyye ve sıfat-ı sübutiyye.

Saniyen, Hz. Adem Aleyhisselam ile bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa Sallallahu Aleyhi Vessellem Efendimiz Hazretleri’nin arasında gelib geçen peygamberan-ı izam hazeratı.

Salisen, İslam’ın binası. Sıfat-ı iman. Efal-i mükellefin. İtikadda ve amelde mezhebimiz.

Rabian, namazın ve gusulün ve abdestin ve orucun ve haccın ve zekâtın farzları.

Hamisen, beş vakit namaz ve salat-ı vitir ve Cuma ve bayram ve teravîh ve cenaze namazları.

Sadisen, peygamberimiz efendimiz hazretlerinin nasib-i celil-i saadetleri.

Sabian, beş vakit namazda kıraat olunan (sübhanek) ve (ettehiyyatu) ve salavat-ı şerife ile vitir namazında okunan (kunut) duası ezberlettirilecektir.

Tenbih: Şakirdanın anlayamadıkları kelimelerin Türkçeleri layıkıyla anlatılacak ve etfal-i inas için dahi aynı surette ve fakat başkaca tertib edilen etfal-i inasa mahsus Muhtasar İlmihal’den okutturulacaktır.

Üçüncü sene – Haftada 3 ders

Evvela İlm-i halin tarifi ve Hak Teala Hazretleri ve sıfat-ı zatiyye ve sıfat-ı sübutiyye.

Saniyen, Hz. Adem Aleyhisselam ile bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa Sallallahu Aleyhi Vessellem Efendimiz Hazretleri'nin arasında gelip geçen peygamberan-ı izam hazeratının Kur'an-ı Kerim'de zikr olunan ism-i şerifleri ve iman ve islam ve Cenab-ı Hakk'a iman ve peygamberlere ve melekere ve ahirete ve kaza ve kadere iman ve islamın binası ve efal-i mükellefin ve itikadde ve amelde mezhebimiz.

Salisen, namazın ve orucun ve haccın ve zekatın farzları.

Rabian, namazın vacibleri, sünnetleri, mekruhları, müfsidleri.

Hamisen, gusulün ve abdestin ve teyemmümün farzları.

Sadisen, Cuma namazı ve salat-ı cumanın şerait-i edası ve bayram ve teravih ve cenaze namazları.

Sabian, 54 farz, evvela ulü-l-emre itaat.

Tenbih: Etfal-i inas dahi aynı surette ve fakat başkaca tertib edilen İlm-i hal'den okutturulacaktır.

Dördüncü sene – Haftada 3 ders

Evvela İlm-i hal'in tarifi. İlmin efazalı. İlmin efdali. Cenab-ı Hak Celle Celalühu Hazretleri. Alem, sıfat-ı sübutiyye. Hazret-i Adem Aleyhisselam. Ahkam-ı şeriyyenin tebliği.

Saniyen, peygamberlerin evveli Hazret-i Adem Aleyhisselam ve ahiri bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa Sallallahu Aleyhi Vessellem Efendimiz Hazretleri ve bunların arasında gelip geçen peygamberan-ı izam hazeratının Kur'an-ı Kerim'de beyan buyrulan ism-i şerifleri.

Salisen, iman ve İslam. İman edilmesi farz olan şeyler. İmanın rüknü. İcmali İman. Tafsili İman. Melaikenin efdali. Cenab-i Bari'den nazil olan kitaplar.

Cem-i peygamberler hakkında bilinmesi vacib olan sıfatlar.

Rabian, İslam'ın binası. Efal-i mükellefin ve farzın enva' ve edille-i şeriye ve itikadde ve amelde mezhebimiz.

Hamisen, namazın ve orucun ve haccın ve zekatın farzları ve namazın vacibleri ve sünnetleri ve namazda işlenmesi mekruh olan ve namazı ifsad eden şeyler, gusulün farzları, sünnetleri.

Sadisen, namazda cins-i ricalin nisadan ayrıldığı mesail.

Sabian, abdestin farzları ve sünnetleri ve mekruhları ve teyemmümün farzları, Cuma namazı. Cuma namazının eda ve şartları. Bayram ve cenaze ve teravih namazları.

Saminen, irade-i cüziyye, fahr-i kainat-i aliye efendimiz hazretlerinin ne-seb-i saadetleri.

Tasian, kazaya rıza' ve 54 farz ve ulü-l-emre itaat. Abdest duaları.

Aşiren, beş vakit namazda okunan dualarla salavat-ı şerife mükemmel hıfz ettirilecektir. Etfal-i inas aynı suretle ve fakat başkaca tertib edilen (Hanımlara İlm-i hal) nam ilmihalden okutturulacaktır.

“ İ m l a ”

İkinci sene – Haftada 2 ders

Evvela şakirdan harfleri ve elifba risalesindeki kavaid-i ibtidaiyyeyi belle-dikten sonra az çok imla yazmaya iktidar hasıl etmiş olduğundan kolay kolay kelimeler yazdırılmaya başlanmalıdır. Bu ders bir heceli ve kolay kelimelerden bed'an ile derece derece yükseltilecek ve muhtasar cümleler ve küçük hikayeler imla ettirilecek ise de şakirdanın anlamayacakları şeyler ilk senede katiyen yazdırılmayacaktır.

Tenbih: Tertib olunan (imla ve vazife) risalesinden ve kıraat kitabından ekseriya şakirdanın cümlesine birden takrir edilip, kağıt üzerine ve bazen tale-beden birkaçı birer birer çağırılıp imla tarikiyle siyah tahtaya bazı şeyler yazdı-rılacak ve hataları tashih ve ihtar edilecektir. Kağıt üzerine yazdırılan vazife ve imlalardan biri muallim efendi tarafından bi't-tashih siyah tahtaya yazdırılarak talebe de ona göre kendi yazdıklarını düzelterek ve bunları sonra defterlerine geçireceklerdir.

Üçüncü Sene – Haftada 2 ders

Evvela ikinci senede tarif olunduğu vechile ve tedricen ilerlettirilmek şartıyla imla yazdırılmaya devam ve defter tutmak usulüne mümkün olduğu kadar riayet ve ihtimam olunub, muallim efendiler her bar talebenin defter tutub tutmadığını yoklama etmelidirler.

Tenbih: İmlaya dair yazdırılacak şeyler bu sınıf için kabul edilen Risale-i Ahlak'tan hüsn-i siret ve ahlak ve terbiye ve adaba dair misaller ve hikayeler ile programda münderic kitaplardan alınacak faideli malumata münhasır olmalıdır. Her yazdırılan imlada talebenin bilmedikleri, işitmedikleri kelimelerin Türkçeleri layıkıyla anlatılacaktır.

“ K ı r a a t ”

Birinci sene – Haftada 4 ders

Birinci senede şakirdan elifba ve onu müteakib ecza-yı şerife okuyacak ise de yalnız kıraat ile vakit geçirmek ekseriya çocukları sıkacağından buna sebe-

biyet verilmemek için, ders müddetinin nısfı kıraat ve nısf-ı diğeri imlaya tahsis edilmelidir. Bununla beraber haftada dört ders dahi tabloda hurufun şekillerini talime hasr edildiğinden, etfalin zihinlerini yormamak şartıyla ve kendi arzu ve hevesleriyle gayet kolay lügatler ve cümleler yazdırarak imla ve kıraate alıştırmaları lazımdır. Bazı müntehib ilahiler azar azar kıraat ve ezber ettirilecektir.

İkinci sene – Haftada 3 ders

Kıraate bu senede geçen sene gibi devam olunacak ve intihab olunan kitaplardan tedricen ve cehren kıraate devam olunacaktır. Şöyle ki şakirdandan biri bir miktar okuyup diğerkileri dinleyecek ve durak yeri olsun olmasın muallim efendi kime emr ederse alt tarafına o devam eyleyecek ve bu usul ile şakirdanın ekserisine veya cümlesine okutturulacaktır. Esna-yı kıraatte durak yerlerine riayet ve dikkat ettirilecek ve okunan lügatlerin Türkçeleri layıkıyla anlatılacaktır.

Tenbih: Birinci senede olduğu gibi bu sene de müntehib bazı ilahiler ezberlettirilecektir.

Üçüncü sene – Haftada 3 ders

İkinci senedeki usul dairesinde kıraate devam ile beraber Risale-i Ahlak'ın manalarına şakirdanın layıkıyla kesb ve vukuf ettirilmesi lazım olmağla muallim efendi her bahsi okuduktan sonra manalarını şakirdana şifahen anlatacak ve şakirdandan sual etmek suretiyle tekrar edecek ve bu esnada şakirdana aşağıda gelecek bahisler üzerine vazifeler tertip edecektir.

Hak Teala Hazretleri'ne ve peygamber ve kitaplarına iman. Sünnet-i seniyyeye ittiba. Kudret-i ilahiyye. Padişahımız efendimiz hazretlerine inkıyad. Akıl, izan, ahlak-ı zemmiye, yalancılık, ikiyüzlülük, gaib, enaniyet, hased, haylazlık, hilekarlık, bedzebanlık, hırsızlık, arsızlık, gazez, işsizlik, rabıta, intizam, adalet, merhamet, muhabbet, hayır ve hasenat, vazife, hıfzısihha.

Dördüncü sene – Haftada 5 ders

Bu sınıfın kıraat için tayin edilen beş dersten biri ahlak ve ikisi Tarih ve Coğrafya-i Osmanî'den Malumat-ı Mücmel ve ikisi Malumat-ı Zıraiyye nam kitaplara hasr edilecektir.

Risale-i Ahlak'dan üçüncü senede olduğu gibi aşağıda gelecek bahislere dair vazifeler tertip ettirilecektir.

İnsanın sair hayvanlardan farkı. Gençlik. İlim. İbadet. Riayet. Ziyankarlık. Hakir. İnsaniyet. Sadakat. Hüsn-i karin. Edeb. Hürmet. Hukuk-ı uhuvvet. İffet. Hamiyet.

Tenbih: Üçüncü senede olduğu vechile bu bahislerin her biri hakkında vazifeler yaptırılacaktır.

Tarih ve Coğrafya-i Osmani'den malumat-ı mücmel.

“Tarih-i Osmani”

Ecdadımızın mensub oldukları kabile. Evvelden ikamet eyledikleri mahal, Ertuğrul Bey ve hicretleri. Gazi Sultan Osman Han Hazretleri. Gazi Sultan Orhan Han Hazretleri. Sultan Murad-ı Hüdevandigar Hazretleri. Sultan Yıldırım Bayezid Han Hazretleri. Çelebi Sultan Mehmed Hazretleri. Sultan Murad Han-ı Sani Hazretleri. Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri. Sultan Bayezid Han-ı Sani Hazretleri. Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri. Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretleri. Sultan Selim Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Murad Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Mustafa Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Murad-ı Rabi Hazretleri. Sultan İbrahim Han Hazretleri. Avcı Sultan Mehmed Han Hazretleri. Sultan Süleyman Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Ahmed Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Mustafa Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Ahmed Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Mahmud Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel Hazretleri. Sultan Selim Han-ı Salis Hazretleri. Sultan Mustafa Han-ı Rabi Hazretleri. Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sani Hazretleri. Sultan Abdülmecid Han Hazretleri. Sultan Abdülaziz Han Hazretleri.

Padişahımız velinimetimiz şevketlu Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Sani Efendimiz hazretlerinin taht-ı ali baht-ı osmaniye tarih-i cülusları. Mektebler. Şimendiferler. Şose yolları. Ziraat bankaları ve diğer müessir-i celile-i hazret-i hilafetpenahi. Vezaif-i ubudiyet.

“Coğrafya-i Osmani”

Coğrafya-i Osmani'den dahi şunlar bellettirilecektir:

Memalik-i Mahruse-i Şahane'nin iklimi. Mesaha-i sathiyesi. Hududu. Ahval-i ziraiyye ve ticariyye ve madeniyyesi. Taksimat-ı umumiye ve mülkiyesi. Ordu merkezleri.

Rumeli-i Şahane. Mesaha-i sathiyesi. Nüfusu. İklimi. Münkasım olduğu sekiz vilayet ile Rumeli-i Şarki Eyaleti'nin, Bulgaristan Eمارeti'nin, Bosna ve Hersek Vilayeti'nin merkezleri ve sancakları. Çatalca Mutasarrıflığı.

Anadolu-i Şahane'nin hududu. Mesaha-i sathiyesi. Nüfusu. Münkasım olduğu yirmibir vilayet ile merkezleri ve sancakları. Doğrudan doğruya idare edilen İzmir, Biga, Çatalca, Zor, Kudüs-i Şerif Sancakları'yla Sisam Beyliği, Kıbrıs Ceziresi. Arabistan Kıtası. Hicaz Vilayeti. Hududu. Mekke-i Mükerrime. Medine-i Münevvere.

Yemen Vilayeti: Merkez idaresi. Maruf şehirleri.

Afrika-i Osmani. İklimi. Mesaha-i sathiyesi. Hududu. Nüfusu. Mısır Hıdiviyeti: Trablusgarb Vilayeti. Bingazi Mutasarrıflığı. Tunus Emaresi.

“Malumat-ı Zıraiyye”

Tertib olunan risaleden okutturulacaktır.

Tenbih: Risale-i Ahlak ve Tarih ve Coğrafya-i Osmani'den malumat-ı mücmel ve malumat-ı zıraiyye her ne kadar kıraat suretinde yüzünden okuturulacak ise de baladaki mebahis, şakirdana hülasa vechile zabt ettirilmeye dikkat olunacak ve bunlara dair sual ve cevap tarzında mübahase edilecektir.

“Hesab”

Birinci sene – Haftada 1 ders

Şakirdana evvela şifahen birden ona ve bade yüze kadar olan adedler saydırıldıktan ve bade şekilleri tahtada yazmak suretiyle tahririni öğretme ve ona ve nihayet yüze kadar olan adedlerle çocukların anlayabileceği surette zihni olarak küçük hesaplar yaptırmak lazımdır.

İkinci sene – Haftada 2 ders

Birinci sene şakirdan bine kadar sayılar öğrenmiş olduğu cihetle bu sınıfta evvela terkim-i adad ve ahad ve mertebeleri.

Saniyen milyon ve daha büyük adedler yazdırılarak şakirdana layıkıyla belletilecek ve bunların suret-i kıraati ve tadad ve terkimi etrafiyla öğretilecektir.

Üçüncü sene – Haftada 2 ders

Cem'. Cem' işareti.

Cem'in kaidesi.

Cem'in mizanı.

Küçük rakamların cem'i, çok haneli rakamların cem'i. Alelumum mizan.

Tarh, tarhın işareti.

Tarhın kaidesi.

Tarhın mizanı.

Küçük rakamların tarhı, çok haneli rakamların tarhı, gösterilecek ve cem' ve tarh ameliyatına dair çocuklara pek çok talimler ve vazifeler yaptırılacaktır.

Dördüncü sene – Haftada 2 ders

Kerrat cedveli.

Darb. Darbın işareti.

Darbın kaidesi.

Darbın mizanı.

Taksim, taksim işareti.

Taksim kaidesi.

Taksim mizanı.

Nısf ve rub' ve sülüs gibi tabirat.

Ölçmek ve tartmak için müstamel bazı alet: Metre ve yarda ve arşın ve en-daze, ve gram ve dirhem ve kilo ve okka ve kantar ve çeki ve tonilato ve para ve kuruş ve meci diye ve lira ve frank ve şilin hakkında dersler verilecek ve amal-i erbaa layığıyla bellettirildikten sonra mikyas ve evzana dair birtakım talimler yaptırılacaktır.

“ H a t ”

Birinci sene – Haftada 1 ders

Şakirdan Elifba'yı yüzünden belledikten sonra muallim efendi eşkal-i hurufu bir taraftan tabloda yazdırmakla beraber diğer taraftan dahi matbu hatt-ı rika defterlerini sırasıyla dolduracak ve şakirdana esna-i tahrirde alacakları vaziyeti ve kalemin suret-i taharrük ve istimalini gösterecektir.

İkinci sene – Haftada 2 ders

Birinci senede olduğu gibi devam olunacak ve talebe muallim efendiye bir gün meşk ve bir gün de onbeş satır karalama itasına mecbur olacaktır.

Üçüncü Sene – Haftada 1 ders

Diğer seneler misillü devam olunacak ve şakirdanın hüsn-i hat hususunda oldukça meleke ve mümarese eylemelerine gayret olunacaktır.

Dördüncü sene – Haftada 1 ders

Artık şakirdana matbu defterlere yazı yazdırılmayıp ayrıca kağıda yazdırılacak ve fakat defterden meşk ve karalama yazdırılmaya ehemmiyet verilecektir. Muallim efendi arasına tabloya tebeşirin kalın tarafı ile bir satır yazı yazacak ve bunu şakirdana taklid ettirecektir.

EK – II

Kosova Vilayeti'nde XX. yüzyılın başında okul, öğretmen ve öğrenci sayılarını gösteren istatistik bilgileri.¹²⁴

İbtidailer

Erkek İbtidai Sayısı : 6

Kız İbtidai Sayısı : 3

Karma İbtidai Sayısı : 83

Toplam İbtidai : 151

İbtidailerdeki Erkek Öğrenci Sayısı : 3717

İbtidailerdeki Kız Öğrenci Sayısı : 1155

Toplam Öğrenci Sayısı : 7246

Erkek Öğretmen Sayısı : 186

Bayan Öğretmen Sayısı : 40

Toplam Öğretmen Sayısı : 226

Rüşdiyeler

Birinci Sınıf Karma Rüşdiye Sayısı :3

Üçüncü Sınıf Karma Rüşdiye Sayısı : 2

Dördüncü Sınıf Kız Rüşdiye Sayısı : 1

Toplam Rüşdiye Sayısı : 13

Yatılı Okullar

Üsküp Darümuallimini Öğrenci Sayısı : 223

Üsküp Darümuallimatı Öğrenci Sayısı : 63

Üsküp Darümuallimini Muallim Sayısı : 12

¹²⁴ BOA, MF.MKT, 566/4.

Özel Okullar

Kız Öğrenciler İçin Özel Okul Sayısı : 1

Erkek Öğrenciler İçin Özel Okul Sayısı : 12

Erkek Öğrenci Sayısı : 278

Kız Öğrenci Sayısı : 175

Toplam Öğrenci Sayısı : 452

Özel Okullarda Çalışan Erkek Öğretmen Sayısı : 36

Özel Okullarda Çalışan Bayan Öğretmen Sayısı : 11

Özel Okullarda Çalışan Toplam Öğretmen Sayısı : 47

“THE SCHOOLS ESTABLISHED BY THE STATE IN KOSOVO IN THE PERIOD OF ABDULHAMID II”

Abstract

The purpose of this study is to analyze development of public education in Kosovo in terms of the historical stage of Ottoman sovereignty within the period of Sultan II. Abdulhamid. The study focuses on educational system process based on the co-management of different ethnic, religious, linguistic, and cultural groups in the region of Kosovo, problems encountered by the said system and attempts by the government to solve such problems.

The fundamental assumption of the research is the belief that revealing scientific, educational and intellectual life/activities of the world of Ottoman will be beneficial in understanding and evaluating extant cultural and social heritage of Ottoman even though it is for a specific historical slice and a restricted field. Also, knowledge about educational activities in a region such as Kosovo having a special importance in Ottoman geography in terms of embracing various race, nationality, religion and culture together will conduce to properly understand and describe the peculiar characteristics of that period and location, internal dynamics of the modernization process and 600-year Ottoman history. In conclusion, in this study it is tried to reveal information concerning the real importance and volume of educational activities of Ottoman in Kosovo by means of vertical method and historical research pattern utilizing archive materials which are the main sources.

Keywords

Kosovo, Public education, Albanian, schooling, cosmopolit, separatist movements, social integration, education campaign.